

การใช้สำนวน

คำว่า สำนวน มีความหมายตามพจนานุกรมว่า "โวหาร ทำนองพูด ถ้อยคำที่ เรียบเรียง ถ้อยคำที่ไม่ถูกไวยากรณ์ แต่รับใช้เป็นภาษาที่ถูกต้อง การแสดงถ้อยคำออกมา เป็นข้อความพิเศษเฉพาะภาษาหนึ่ง ๆ หรือหนังสือแบบหนึ่ง ๆ ลักษณะนามที่ใช้เรียกข้อความ ราวหนึ่ง ๆ"

ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้จะใช้ สำนวน ในความหมายว่า "การแสดงถ้อยคำออกมาเป็น ข้อความพิเศษเฉพาะภาษาหนึ่ง ๆ" ทั้งนี้รวมถึงข้อความที่แสดงความเปรียบเทียบด้วย

สำนวนในภาษาสมัยสุโขทัย มีข้อแตกต่างจากปัจจุบัน ดังนี้

3.1 สำนวนในภาษาสมัยสุโขทัยที่ยังคงมีใช้อยู่ในปัจจุบัน แต่มีบางส่วนเปลี่ยนแปลงไป

3.2 สำนวนในภาษาสมัยสุโขทัยที่ปัจจุบันยังคงมีใช้อยู่ในภาษาถิ่นต่าง ๆ

3.3 สำนวนที่มีใช้เฉพาะในสมัยสุโขทัยเท่านั้น

3.4 สำนวนแปลจากภาษาบาลี

3.5 สำนวนเปรียบเทียบ

3.1 สำนวนในภาษาสมัยสุโขทัยที่ยังคงมีใช้อยู่ในปัจจุบัน แต่มีบางส่วนเปลี่ยนแปลงไป

สำนวนในภาษาสมัยสุโขทัยบางสำนวน ปรากฏว่าในสมัยปัจจุบันยังคงมีใช้อยู่ใน ความหมายเดียวกัน แต่คำซึ่งเป็นส่วนประกอบต่างกันเล็กน้อย ดังเช่น

1. กระจอกงอกเงี้ยว (ปัจ. ใช้ กระจอกงอกงอย มีความหมายว่า "พิการงอยเปลี้ย")

ตัวอย่าง "คนผู้งกนั้น เขานั้น และรู้เป็นหิดแลเรื้อน เกลื้อนแลกลาก หูดแลเปา เป็นตอม เป็นเต่า เป็นงอยเป็นเพี้ย คาผู้หนวก เป็นกระจอกงอกเงี้ยว"

2. ขลุ่ยหนึ่งหัวทอง (ปัจ. ไซ้ ขลุ่ยชนทอง มีความหมายว่า "อาการที่เกิดขึ้น เพราะความกลัวหรือตกใจ")

ตัวอย่าง "แลราหูสุรินทร์นั้นก็มิไยนิราย ขลุ่ยหนึ่งหัวทอง"

(ไทร./น.35)

3. คาขายลายลอง (ปัจ. ไซ้ คาขายวายลอง มีความหมายว่า "ยื่นลงเพื่อทำการ คาขาย")

ตัวอย่าง "แลคนชาวอครุทรวีปนั้น หากความกังวลมิได้ ค้วยจะทำไมใดนา คาขายลายลอง ท่ามาหากินคั้งนั้นเลยสักคาขาย"

(ไทร./น.43)

4. ยื่นเนื้อยื่นใจ (ปัจ. ไซ้ ยื่นนอกยื่นใจ มีความหมายว่า "เป็นที่พอใจ ยินดี")

ตัวอย่าง "พระองค์เจ้าไซ้ เที่ยรยอมอนุเคราะห์เขา ให้เขายื่นเนื้อยื่นใจเขา"

(ไทร./น.54)

5. ทอดตาทอดเงย (ปัจ. ไซ้ ทอดลอคทอดเงย มีความหมายว่า "เงยอย่างไม่ยอมยุด")

ตัวอย่าง "ถ้าแลว่าเพยคำทั้งหมายสองคนนั้น ต่างคนต่างยอมตั้งความโกรธต่อกัน แลมิไคอดกัน ทอดตาทอดเงยกันคั้งนั้น อันว่านางฟ้าทั้งหลายที่เป็นบริวารทั้งสอง ฝ่ายนั้น เขาเที่ยรยอมสยายนมเขาลง แลวก็ร้องไห้ทุก ๆ คนแล"

(ไทร./น.108)

6. เต็มหอบเต็มพก (ปัจ. ไซ้ เต็มห่อเต็มพก มีความหมายว่า "เต็มที")

ตัวอย่าง "อันว่าวิพลทั้งหลาย เก็บเอาแก้วแหวนในทองสมุทรตามใจเขาบริวารณา เก็บเอาเต็มหอบเต็มพก"

(ไทร./น.60)

ถูกเนื้อจำเริญใจ (บัจ. ไซ่ ถูกอกถูกใจ มีความหมายว่า "เป็นที่ชอบใจ เป็นที่พอใจ")

ตัวอย่าง "จึงคนทั้งหลายไคยินเสียงอันไพเราะ แลถูกเนื้อจำเริญใจนักหนา"

(ไตร./น.50)

ถูกเนื้อพึงใจ (บัจ. ไซ่ ถูกอกถูกใจ มีความหมายว่า "เป็นที่ชอบใจ เป็นที่พอใจ")

ตัวอย่าง "เสียงนกกอนหรือวานกรวิกนั้นไส้ แลมีเสียงอันไพเราะมาถูกเนื้อพึงใจแก่ฝูงสัตว์ทั้งหลายยิ่งนักหนา"

(ไตร./น.71)

ขาดเนื้อผัดใจ (บัจ. ไซ่ ขาดอกขาดใจ มีความหมายว่า "แสดงใจ")

ตัวอย่าง "อันหนึ่งคือ นรุตสาท กล่าวถอยคำติเตียนนินทาทาน แลกล่าวคำอันขาดเนื้อผัดใจทาน กล่าวถอยคำอันหยามธา"

(ไตร./น.8)

เป็นคอกเป็นปลาย (บัจ. ไซ่ เป็นคอกเป็นผล มีความหมายว่า "ผลกำไร ผลประโยชน์")

ตัวอย่าง "เราผู้เป็นไท บนิกรเอา เป็นคอกเป็นปลายแก่เขาเลย ควรให้เรียกเอา แทะเทาเกานั้นคั้น แลภาชีแลคอกนั้น อย่าไค้เอาของเขาเลย"

(ไตร./น.57)

เป็นมลากเป็นที่ (บัจ. ไซ่ ผู้ลากมากดี มีความหมายว่า "ผู้ดี คนที่เกิดในตระกูลดี")

ตัวอย่าง "ในปีเถาะ แต้ปีนั้นมาแล ฝูงเจ้าขุนพราหมณ์เศรษฐี ถอยจากเป็นมลากเป็นที่"

(จาร์ก 3./น.44)

ยากเนื้อแคนใจ (บัจ. ไซ่ ยากแค้นลำบากใจ มีความหมายว่า "ยุ่งยากใจ ลำบากใจ")

ตัวอย่าง "แต่บัดนี้ ข้าอยู่เป็นข้าพระองค์เจ้ามายังเกิดภัยอันตราย ยากเนื้อแค่นใจ
 นักหนา แดพระองค์เจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้า"

(ไตร./น.35)

ยุคมือถือแขน (ปัจ. ไซ้ จับมือถือแขน มีความหมายว่า "ถูกเนื้อตองตัว มักใช้กับ
 ชายที่พยายามจับตองหญิง")

ตัวอย่าง "แดพระญานัน จะบิ่ก่องมือแห่งทาสีผู้นั้น เพราะพระองค์เห็นงาม แลขามใจ
 แลอ้าย บมียุคมือถือแขนทาสีนั้น"

(ไตร./น.81)

เย็นเนื้อเย็นใจ (ปัจ. ไซ้ เย็นนอกเย็นใจ มีความหมายว่า "สบายใจ ไบรอนใจ")

ตัวอย่าง "ท่านผู้มีบุญครั้งนี้ได้ ไค้เสวยราชสมบัติ เย็นเนื้อเย็นใจนักหนา"

(ไตร./น.65)

รูเนื้อรูใจ (ปัจ. ไซ้ รูกรูใจ มีความหมายว่า "ลวงรูความคิด ความรู้สึกของผู้อื่น")

ตัวอย่าง "แดลูกแก้วของพระองค์นั้น สามารถรูเนื้อรูใจคนทั้งหลาย คือว่าผู้นักกรู ผู้นิราย
 กรู"

(ไตร./น.68)

หยาบชากตาแข็ง (ปัจ. ไซ้ หยาบธาสามานย์ มีความหมายว่า "ไม่สุภาพ คำชา")

ตัวอย่าง "แดกล่าวความหยาบชากตาแข็ง ไททานบาคเนื้อผัดใจ"

(ไตร./น.11)

เหงื่อหายอายย่อย (ปัจ. ไซ้ เหงื่อไหลไคลย้อย มีความหมายว่า "เหน็ดเหนื่อย
 เพราะออกกำลังมาก")

ตัวอย่าง "แล้วจึงถอดเอาแหวนในมือของไซ้ทิกเศรฐฐู ทั้งล้มทั้งลุกกระคุหัวเขา
เหงื่อหายอายย่อยนักหนาดังนั้นก็ บมื่อจเอาแหวนนั้นไค้แล้ระดวงหนึ่งเลย"

(ไตร./น.85)

3.2 สำนวนในภาษาสมัยสุโขทัยที่ปัจจุบันยังคงมีใช้อยู่ในภาษาถิ่นต่าง ๆ

สำนวนบางสำนวนที่มีใช้ในภาษาสมัยสุโขทัย ปรากฏว่าปัจจุบันยังคงมีใช้อยู่ในภาษาถิ่นต่าง ๆ ควบถอยคำอย่างเดียวกันหรือคล้ายคลึงกัน และมีความหมายเหมือนกัน ดังเช่น

๗. กล่าวขวัญ

ตัวอย่าง "อันว่า มีปากหมูนั่น เพราะว่าเขาได้ประมาท แลกกล่าวขวัญครูมาอาจารย์ แลแจกส่งสมมุติล"

(ไทร./น.28)

สำนวน กล่าวขวัญ ตามตัวอย่างนี้ ตรงกับสำนวนที่ใช้ในภาษาเหนือว่า เล่าขวัญ หรือ จาขวัญ¹ แปลว่า นินทา หรือ ตีเทียบลับหลัง

๘. กินดี

ตัวอย่าง "กลางเมืองสุโขทัย มีน้ำกระดังง์โหย สีส กินดีคังกินน้ำโขงเมื่อแลง"

(จารึก 1./น.7)

สำนวน กินดี ตามตัวอย่างนี้ ตรงกับสำนวนที่ใช้ในภาษาอีสานและภาษาปักษ์ใต้ว่า กินดี มีความหมายว่า อร่อย เช่น ในภาษาอีสานถามว่า น้ำนี้กินดี หมายความว่า น้ำนี้จัดสนิท กินอร่อยไหม และในภาษาปักษ์ใต้ ขมนี่กินดี หมายความว่า ขมนี่อร่อย

๙. กินหวาน

ตัวอย่าง "แลน้ำนั้นใสเย็น สะอาดกินหวาน"

(ไทร./น.46)

สำนวน กินหวาน ตามตัวอย่างนี้ ตรงกับสำนวนในภาษาไทยใหญ่ว่า

¹ พจนานุกรมไทยยวน - ไทย - อังกฤษ, หน้า 72.

กึนหวาน¹ มีความหมายว่า อร่อย

ขึ้นใหญ่

ตัวอย่าง "เมื่อกึนใหญ่ไค่สิบเก้าเข้า เจ้าเมืองจกมาตเมืองตาก"

(จารึก 1./น.7)

สำนวน ขึ้นใหญ่ ตามตัวอย่างนี้ ตรงกับสำนวนในภาษาเหนือว่า ขึ้นใหญ่² มีความหมายว่า "เติบโต ใหญ่ขึ้นอย่างรวดเร็ว เช่น "ปีคักันมะแฉวปียอขึ้นใหญ่จากคักัน" หมายถึง ความว่า พลัดพรากจากกันไม่ถึงปีก็โตขึ้นเป็นกอง"

โครใจ

ตัวอย่าง "พอขุนรามคำแหง หาโครใจในใจ แลไสลายสือไทยนี้"

(จารึก 1./น.10)

"นครสุโขทัย บางฉดั่ง ศรีสัตนาดิย์ โครใจ จักให้เป็นธรรมบุราลางแห่ง..."

(จารึก 2./น.32)

สำนวน โครใจ ตามตัวอย่างนี้ ตรงกับสำนวนที่ใช้ในภาษาอาหมว่า ไซใจ³ มีความหมายว่า "คิดในใจ"

ใจขึ้น

ตัวอย่าง "พนมเห็น ใจขึ้นหนักหนา สรรชาทรรษาคิเรกอนเนกไมตรีโมหนียุเคารพ"

(จารึก 106./น.26)

สำนวน ใจขึ้น ตามตัวอย่างนี้ ตรงกับสำนวนที่ใช้ในภาษาเหนือว่า ใจขึ้น แปลว่า "มีน้ำใจ เอาใจเอื้อเพื่อเผื่อแผ่" เช่น "หันเป็นมัจจะไคกะหุ่ยใจขึ้นไคเปียงพันไปโจย"

¹ บรรจบ พันธุเมธา, กาเลหมานไต (พระนคร : สมาคมภาษาและหนังสือ, 2514), หน้า 107.

² พจนานุกรมไทยยวน - ไทย - อังกฤษ, หน้า 46.

³ เอกสารสัมพันธ์เกี่ยวกับศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง วันที่ 29 กันยายน พ.ศ.2515, หน้า 6.

หมายความว่า เห็นเขาพยายามผูกอย่างไรก็สู้ มีแกลใจอยากตะเกียกตะกายขึ้นไปช่วย ¹

บักเคียวใจ * 9. หนีเอ็มฆอลิธา *

ตัวอย่าง "ครั้นว่าคนเขาคกลงมาในน้ำนั้น บักเคียวใจ ไล่ ตนเขาก็เปื้อยแหลกออกไปสิ้น"
(ไทร./น.19)

สำนวน บักเคียวใจ ตามตัวอย่างนี้ ตรงกับสำนวน เคียวใจ ในภาษาปักษ์ใต้แปลว่า "ประเดี๋ยวเดียว" เช่น ไปเคียวใจมา หมายความว่า ไปประเดี๋ยวเดียวก็มา *

เป็นที่

ตัวอย่าง "คนผู้อยู่ในแผ่นดินนี้ แลบังคับเป็นที่ มีเขาของมาก ไพรฟ้าซาไพบากหลาย
มักกระทำร้ายแก่คนผู้นั้น"

(ไทร./น.11)

สำนวน เป็นที่ ตามตัวอย่างนี้ ตรงกับสำนวนที่ใช้ในภาษาเหนือว่า เป็นที่ มีความหมายว่า "มีฐานะดี" เช่น "เป็นหมัน เพราะจะอันเป็นถึงเป็นที่มีฮ่าง" หมายความว่า เขาขยันหมั่นเพียร เพราะฉะนั้นเขาจึงมีอันจะกิน ²

เป็นหนา

ตัวอย่าง "คนจิ้งนั้นใหญ่ ผุงจิ้งนั้นเป็นหนารอบฝังสระนั้น"

(ไทร./น.23)

¹ พจนานุกรมไทยยวน - ไทย - อังกฤษ, หน้า 84.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 166.

คำว่า เป็น ในภาษาอีสาน แปลว่า "เกิด หรือ ขึ้น" เช่น ปลูกเป็น หมายความว่า ปลูกไม่ขึ้น ส่วน เป็นหนา ตามตัวอย่างนี้ จึงใช้ตรงตามส่วนในภาษาอีสานว่า เป็นหนา แปลว่า ขึ้นหนา ขึ้นหนาแน่น

ผิดกัน

ตัวอย่าง "คนผู้ใจอันกระทำร้ายแก่พ่อแลแม่ แลสมณพรหมณาจารย์ผู้มีศีล แลอุยงสงฆ์ ให้ผิดกัน"

(ไตร./น.19)

ส่วน ผิดกัน ตามตัวอย่างนี้ ตรงกับส่วนในภาษาอีสานว่า ผิดกัน แปลว่า "ทะเลาะกัน" เช่น สองคนนั้นผิดกัน หมายความว่า สองคนนั้นทะเลาะกัน ไม่ถูกกัน

สั๊กหยาด

ตัวอย่าง "มันจึงเป็นเปรต ยากเฝ้าเรือกไร้ใหญ่หลวงนัก ทาอาหารจะกินมิได้โดย สั๊กหยาดแล"

(ไตร./น.31)

ส่วน สั๊กหยาด ตามตัวอย่างนี้ ตรงกับส่วนในภาษาเหนือว่า สั๊กหยาด มีความหมายว่า "แม่แทนิกเคียว" เช่น "คอยฟังเนอลูกเตา เจ้าแม่จะสั่งจะสอนจนเด็กไกลออนจนเลยขลัดบนอนสั๊กหยาด"¹

เสียงอันแรง

ตัวอย่าง "เมื่อเคินบายไปบายนาตั้งนั้น ก็ร้องควยเสียงอันแรงสามคาบ"

(ไตร./น.22)

¹ ประคอง นิพนธ์, "บทพอเรื่องควยวิโกหนอย," ศึกษาวรรณกรรมภาคเหนือ (พระนคร : สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2517), หน้า 204.

ในภาษาอีสาน คำว่า แรง (ออกเสียงเป็น แอง) เมื่อใช้ประกอบคำว่า เสียง หรือ ร้อง จะมีความหมายว่า "ดัง" เช่น เวาเสียงแอง แปลว่า พูกลเสียงดัง ฮอง (ร้อง) แอง แปลว่าร้องดัง เพราะฉะนั้นสำนวนเสียงอันแรงตามตัวอย่างนี้จึงตรงกับ เสียงแอง ในภาษาอีสาน ซึ่งแปลว่า เสียงดัง

3.3. สำนวนที่มีใจเฉพาะในสมัยสุโขทัยเท่านั้น

สำนวนที่มีใจเฉพาะในภาษาสมัยสุโขทัย โดดเด่นสำนวนซึ่งในสมัยปัจจุบันไม่มีที่ใด สำนวนเหล่านี้แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

3.3.1 สำนวนเฉพาะที่ประกอบด้วยคำว่า ตั้งนั้น คาย นักหนา เป็น ยิน

3.3.2 สำนวนเฉพาะอื่น ๆ

3.3.1 สำนวนเฉพาะที่ประกอบด้วยคำว่า ตั้งนั้น คาย นักหนา เป็น ยิน

1. 3.3.1.1 สำนวนเฉพาะที่ประกอบด้วยคำว่า ตั้งนั้น หมายถึงสำนวนที่มีคำว่า ตั้งนั้น อยู่ข้างท้าย มีความหมายว่า "อยู่อย่างนั้น อยู่เช่นนั้น" โดดเด่นสำนวน ลูกตั้งนั้น อยู่ตั้งนั้น

1.1 ลูกตั้งนั้น

ตัวอย่าง "เครื่องฉ่า เครื่องแทง เครื่องยิง เครื่องทิ้งหลายฝูงนั้น เทียบร้อยเหล็ก แดง มีเปลวพุ่งขึ้นไปดังไฟไหม้ฟ้านั้น ลูกตั้งนั้นบิวาย"

(ไตร./น. 12)

สำนวน ลูกอยู่อย่างนั้น ตามตัวอย่างนี้หมายถึง "ลูกอยู่เช่นนั้น ลูกอยู่อย่างนั้น"

1.3 อยู่ตั้งนั้น

ตัวอย่าง "แต่เขาคายเขาเป็นอยู่ตั้งนั้นหลายคายหลายครา"

(ไตร./น. 19)

สำนวน อยู่คั้งนั้น ตามตัวอย่างนี้ หมายถึง "อยู่อย่างนั้น อยู่เช่นนั้น"

๑. 3.3.1.2 สำนวนเฉพาะที่ประกอบด้วยคำว่า กาย หมายถึงสำนวนที่มี
คำว่า กาย อยู่ข้างหน้า มีความหมายว่า "ที่เดียว เท่านั้น" ได้แก่สำนวน เปลาตาย
พูนมาตาย

๑.1 เปลาตาย

ตัวอย่าง "จะใคร่ถึงอาภิกขุญญายคนสมบัติ อันอยู่เหนืออากาศ เปลาตายทุกเมื่อ"
(ไตร./น.114)

สำนวน เปลาตาย ตามตัวอย่างนี้หมายถึง (วาง) เปลาทีเดียว

๑.๒ พูนมาตาย

ตัวอย่าง "พระมหาธาตุอันนี้ไซ้ธาตุนั้นสามานย์ คือ พระธาตุแท้จริงแล เอาตุ๊กแต่ตั้งกำ
ทูปพูนมาตาย"

สำนวน พูนมาตาย ตามตัวอย่างนี้หมายถึง พูน (พูน) มาทีเดียว

๓ 3.3.1.3 สำนวนเฉพาะที่ประกอบด้วยคำว่า นักหนา หรือ หนักหนา
หมายถึง สำนวนที่ลงท้ายด้วยคำว่า นักหนา หรือ หนักหนา มีความหมายว่า "มาก อย่างยิ่ง
นาน แกล้ง" ได้แก่สำนวน เคารพหนักหนา งานพิจิตรนักหนา ทรงธรรมนักหนา ปาฏิหาริย์-
นักหนา พิเศษนักหนา รำพึงนักหนา ศรีธชายันคีนักหนา โสมนัสยินคีนักหนา ใญ่นักหนา
หายากนักหนา

๓.1 เคารพหนักหนา

ตัวอย่าง "จึงให้ไปบ่าววงสรวงอาราธนาวิญญูพระมหาเถรเป็นเจ้าควยเคารพหนักหนา
คาบหนึ่งไต่ค"

(จารึก 62./น.136)

จำนวน เคารพหน้า ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "เคารพอย่างยิ่ง"

3.2 งานพิธีกรรมหน้า

ตัวอย่าง "พระเจดีย์สูงใหญ่รอบนั้นสลักหินहारอยชาติที่รเทศ งานพิธีกรรมหน้าแกณม"

(จารึก 2./น.33)

จำนวน งานพิธีกรรมหน้า ตามตัวอย่างนี้ มีความหมายว่า "งานวิจิตรมาก"

3.3 ทรงธรรมหน้า

ตัวอย่าง "พระญามราชันทรงธรรมหน้า"

(ไตร./น.11)

จำนวน ทรงธรรมหน้า มีความหมายว่า "ทรงธรรมอย่างยิ่ง"

3.4 ปฏิบัติกริยหน้า

ตัวอย่าง "พระมหาธาตุเป็นเจ้าจึงเสด็จปฏิบัติกริยหน้าคังนำมหาสมุทร"

(จารึก 2./น.33)

จำนวน ปฏิบัติกริยหน้า ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "ปฏิบัติกริยมาก"

3.5 พิเศษหน้า

ตัวอย่าง "แล้วจึงบูชาพระธาตุเป็นเจ้าควยเครื่องบูชาอันพิเศษหน้า"

(จารึก 62./น.142)

จำนวน พิเศษหน้า ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "พิเศษมาก"

รำพึงหน้า

ตัวอย่าง "ณรำพึงหน้าใต้ ไค้ไปเกิดในทรหมอภัสสรภูมิ"

(ไตร./น.5)

สำนวน รำพึงนึกหนา ตามตัวอย่างนี้ มีความหมายว่า "เพ่งผาดแกล้งตา"

ศรัทธายินดีนึกหนา

ตัวอย่าง "เยี้ยมึงเกิดศรัทธายินดีนึกหนา"

(จารึก 62./น.139)

สำนวน ศรัทธายินดีนึกหนา ตามตัวอย่างนี้ มีความหมายว่า "ศรัทธายินดีมาก"

โสมนัสยินดีนึกหนา

ตัวอย่าง "นายอินทสรศักดิ์เกิดโสมนัสยินดีนึกหนา"

(จารึก 39./น.84)

สำนวน โสมนัสยินดีนึกหนา ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "โสมนัสยินดีอย่างยิ่ง"

ใหญ่นึกหนา

ตัวอย่าง "แลมีเมืองพระญายมราชนั้นใหญ่นึกหนา"

(ไตร./น.11)

สำนวน ใหญ่นึกหนา ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "ใหญ่มาก"

หายากนึกหนา

ตัวอย่าง "หาปุนยากนึกหนา ทำปุนมีไค"

(จารึก 2./น.32)

สำนวน หายากนึกหนา ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "หายากมาก"

4. 3.3.1.4 สำนวนเฉพาะที่ประกอบด้วยคำว่า เป็น หมายถึงสำนวนที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า เป็น มีความหมายว่า "เกิด" ไคแก่ สำนวน เป็นด้วย เป็นนอกเนื้อเป็นในเนื้อ เป็นชี้เป็นเรื้อน

4.1 เป็นควย

ตัวอย่าง "แอสต์วอันเกิดในคิริจฉานภูมินั้น ลางคาวเป็นควยอธศโยนิ"

(จาริก 2./น.20)

สำนวน เป็นควย ตามตัวอย่างนี้ มีความหมายว่า "เกิดจาก"

4.2 เป็นนอกเนื้อเป็นในเนื้อ

ตัวอย่าง "คิริจฉานลางจำพวกเป็นนอกเนื้อ ลางจำพวกเป็นในเนื้อคิริจฉานเองโสค"

(ไตร./น.26)

สำนวน เป็นนอกเนื้อ ตามตัวอย่างนี้ มีความหมายว่า "เกิดจากไข" และ เป็นในเนื้อ หมายความว่า "เกิดเป็นตัว"

4.3 เป็นซี่เป็นเรื่อน

ตัวอย่าง "มีหนอนฝูงอื่นออกคูกออกเตา หากตายในทองเรานี้ก็มีแล แต่ในทองสิ่งอื่นใหญ่กว่าคนนี้ ในทองเขาเป็นซี่เป็นเรื่อนในทองนั้น ยังมีหลายกว่านี้ก็มี คือสะเคื่อนอันมีในทองตน"

(ไตร./น.26)

สำนวน เป็นซี่เป็นเรื่อน ตามตัวอย่างนี้หมายถึง "เป็นที่ขบถาย เป็นที่อยู่"

5 3.3.1.5 สำนวนเฉพาะที่ประกอบด้วยคำว่า ยิน หมายถึง สำนวนที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า ยิน มีความหมายว่า "รู้สึก" ไคแก สำนวน ยินร้าย ยินรักยินใคร

5.1 ยินร้าย

ตัวอย่าง "นิว่าเพชคาทังหลายเห็นมาลฐิในแฉนทองนั้นน้อยไ้ จึงเพชคาทังหลายก็ ยินร้าย แลวกัชรวนกันวาคังนี้ โฉนิจจากคนทั้งหลายในมนุษยโลกโพ้นกระห่าบุญน้อยนักหนา"

(ไตร./น.105)

สำนวน ยีนร้าย ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "รู้สึกเสียใจ"

5.2 ยีนรักยีนใคร

ตัวอย่าง "ดอกทองหลวงอันชื่อว่า ปาตุกษาคินัน แม่นวาร์อยมี ดอกไม้นั้นจึงบานก็ดี
ฝูงเทพยดายีนรักยีนใครนักหนาแล"

(ไตร./น.103)

สำนวน ยีนรักยีนใคร ตามตัวอย่างนี้ มีความหมายว่า "รู้สึกยินดี"

2. 3.3.2 สำนวนเฉพาะอื่น ๆ

๑. แกกม

ตัวอย่าง "ในกลางอรัญญิก มีทหารอันหนึ่ง บนใหญ่สูงงามแกกม"

(จารึก 1./น.9)

".....ลงแสนหมากรอบบ้านเมืองออกหลวงหลายแกกม"

(จารึก 2./น.27)

สำนวน แกกม ตามตัวอย่างทั้งสองนี้ มีความหมายว่า "ที่สุด"

๒. ขันช่อ

ตัวอย่าง "พอกุ้ขันช่อถูก ชอพระรามคำแหง เพื่อกุ้ชงชางขุนสามชนแก้วช่อมาสเมืองแพ"

(จารึก 1./น.7)

"จึงสมมตขันช่อศรีสุรยพงศรามมหาธรรมราชาธิราช"

(จารึก 5./น.66)

สำนวน ขันช่อ ตามตัวอย่างทั้งสองนี้ มีความหมายว่า "ตั้งช่อ"

3. ขึ้นปีก

ตัวอย่าง "ฉันมีข้าอันขึ้นปีกท่าน... ข้ามีบาทพระอุปัชฌายรรยักก็อันหนีพานไปสู่มานูของตน ไปสู่อุญเหยาเว(อน)... ก็ก็ คนเอาขาทานหนีไปสู จุงกินได้โค"

(จารึก 38./น.29)

สำนวน ขึ้นปีก ตามตัวอย่างนี้ มีความหมายว่า "สังกัต" ¹

4. ขึ้นเมื่อ

ตัวอย่าง "พระเจ้าลงมาประทับที่รอบพระเจดีย์ทอง แล้วของขึ้นเมื่อเล่า"

สำนวน ขึ้นเมื่อ ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "ขึ้นไป" ²

5. ขาวเหลือเกลือก

ตัวอย่าง ".....นางขาวเหลือเกลือกในเมืองตน ฌิวา....."

(จารึก 3./น.48)

สำนวน ขาวเหลือเกลือก ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "อุดมสมบูรณ์"

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, "อธิบายคำ" ประชุมจารึกภาคที่ 3 ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ, หน้า 37.

² กรมศิลปากร, "อธิบายคำบางคำในหลักที่ 2," ประชุมจารึกภาคที่ 1 จารึก-กรุงสุโขทัย, หน้า 37.

คูนนมคูนโทษ

ตัวอย่าง "อันชื่อว่าโทโสเหตุนี้ เพื่อชู้ท่าน ใจขึ้นเคียดถึงสาแก่ท่าน มักคูนนมคูนโทษ
แก่ท่าน ชวนใจกระทำบาป"

(ไตร./น.7)

สำนวน คูนนมคูนโทษ ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "ผูกพยาบาท"

เคียดฟุ้ง

ตัวอย่าง "โทโส ให้เคียดฟุ้ง"

(ไตร./น.8)

สำนวน เคียดฟุ้ง ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "โกรธจัด"

เครื่องกิน

ตัวอย่าง "เปรตกลางจำพวกมีปราสาททิพย์ มีเครื่องกินนั้นยอมเป็นทิพย์ตั้งเพชฌภา"

(ไตร./น.26)

สำนวน เครื่องกิน ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "ของกิน อาหาร"

ชู้ตน

ตัวอย่าง "มาตราจะมีธรรมาชนหนึ่งก็ดี แลจะมีปกกายเขานั้นก็หาบมิได้เลย เทียรยอม
เปลื้องอยู่ชู้ตน"

(ไตร./น.27)

สำนวน ชู้ตน ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "ตลอดชีวิต"

ควยตีนมือตน

ตัวอย่าง "อันหนึ่ง คือว่าลักเอาสินท่าน อันท่านบมิได้ให้แกตน แลเอาควยตีนมือตน"

(ไตร./น. 8)

สำนวน ควยตีนเมื่อคน ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "ควยตนเอง"

ควยมิไค

ตัวอย่าง "เปรตเหล่านี้ไค เมื่อเป็นคนอยู่นั้นมักฤษยาทาน เห็นทานนี้ ควยมิไค"

(ไตร./น.27)

สำนวน ควยมิไค ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "ทนไม่ไค"

แต่งความเมือง

ตัวอย่าง "เปรตฝูงนี้ เมื่อก่อนเขาไคเป็นนายเมือง แลแต่งความเมืองมิชอบทางธรรม ยอมเห็นแก่สิ้นจาง"

(ไตร./น.32)

สำนวน แต่งความเมือง ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "ตัดสิ้นความ"

แต่งคำดู

ตัวอย่าง "อารักข์ทุกแห่งแต่งคำดูสองปูลานรักกัน"

(จารึก 45./น.63)

สำนวน แต่งคำดู ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "ตั้งคำดู"

น่านรุงพลันคำ

ตัวอย่าง "ในอมรโคยานทวีปโพ้นไค น่านรุงพลันคำ"

(ไตร./น.123)

สำนวน น่านรุงพลันคำ ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "สว่างซำมิดเร็ว"

บันทึกลาวดีเลย

ตัวอย่าง "หลานพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ผู้หนึ่ง ชื่อธรรมราชา พล...บุญ ธรรมนี่ปรีชา
แกกน บันทึกลาวดีเลย"

(จารึก 2./น.28)

สำนวน บันทึกลาวดีเลย ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "พื้นที่จะกล่าว" ¹

บาทใหม่

ตัวอย่าง "ทานบาทใหม่ให้เป็นรางวัล"

(จารึก 38./น.34)

สำนวน บาทใหม่ ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "ปรับ" ²

บมียาเลย บอยาเลย

ตัวอย่าง "สวนยูบาปหนัก แลไปนรกกอนแลว เมื่อภายหลังยังจักไคมาเสวยบุญแห่งตน
นั้น บมียาเลย"

(ไตร./น.11)

"อันว่าสมบัติทั้งสามอันนี้....จักไคแลบอยาเลย"

(จารึก 8./น.116)

สำนวน บมียาเลย และ บอยาเลย ตามตัวอย่างทั้งสองนี้มีความหมายว่า
"ไม่ทองสงสัยเลย"

¹ กรมศิลปากร, "อธิบายคำบางคำในหลักที่ 2," ประชุมจารึกภาคที่ 1 จารึก
กรุงเทพฯ, หน้า 36:

² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, "อธิบายคำ," ประชุมจารึก
ภาคที่ 3 ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ, หน้า 39.

บแรง

ตัวอย่าง "เนื้อ**อันบแรง**นั้นกลัวเขา เขาก็เล่นไปเร็นที่ลับ เขาไล่มันจึงกินสิ่งนั้น"

(ไทร./น.21)

สำนวน บแรง ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "อ่อนแอ ไม่มีกำลัง"

แปลงเสียค

ตัวอย่าง "ถัคนั้นพระมหาเถรเป็นเจ้าจึงใ้หมอกแกฝูงอุบาสกอุบาสิกาหาชนคนทั้งหลาย
ทานสัปรุขและฝูงนั้นใ้หาหินแ่แปลงเสียคแล้วทานใ้พิทธรู"

(จารึก 62./น.139)

สำนวน แปลงเสียค ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "ทำให้เรียบ" ¹

พายพง

ตัวอย่าง "ขอมสมาคโชนด่าพง.....พายพง พอขุนมาเมืองจึงยังเมืองสุโขทัยเข้าไค"

(จารึก 2./น.28)

สำนวน พายพง ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "พินิ ยอมแพ" ²

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, "อธิบายคำ," ประชุมจารึกภาคที่ 3 ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ, หน้า 143.

² กรมศิลปากร, "อธิบายคำบางคำในหลักที่ 2," ประชุมจารึกภาคที่ 1, จารึกกรุง-สุโขทัย, หน้า 11.

เมืองคน เมืองดิน

ตัวอย่าง "ผู้ยมพระบาลนั้นเมื่ออยู่ในเมืองคน บาปเขาก็ได้กระทำ บุญเขาก็ได้กระทำบ้าง"
(ไตร./น.9)

"เขียนมาเกิดในเมืองดินนี้คาบเดียวก็ไคคาย"

(จารึก 3./น.46)

"อันวารัศมีในตัวเขาก็หายไปสิ้น แทนนั้นมีตัวเมืองคนนี้ทุกแห่ง"

(ไตร./น.138)

สำนวน เมืองคน เมืองดิน ตามตัวอย่างทั้งหมดนี้ มีความหมายอย่างเดียวกันว่า
"โลกมนุษย์"

ยืนไค

ตัวอย่าง "ผู้สัตว์อันเกิดในรกอันชื่อว่าสัตวิพนรกนั้นยืนไค 500 ปีด้วยมีในรก"

(ไตร./น. 9)

สำนวน ยืนไค ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "มีอายุไค"

ยืนเบ็งเหิงนาน

ตัวอย่าง "ผู้ใดกระทำชอบด้วยธรรมสักอัน ชนผู้นั้นมียืนเบ็งเหิงนานเลย"

(จารึก 3./น.48)

สำนวน ยืนเบ็งเหิงนาน ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "อยู่ไคนาน"

ย้ายใจ

ตัวอย่าง "เหตุเรายินปากผู้ว่าผู้รายย้ายใจจากหลายบริคณสนธิสัตย์"

(จารึก 40./น.45)

สำนวน ย้ายใจ ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "กลับใจ"

ริมนวัน

ตัวอย่าง "มาตราหนึ่งโสศ ขโมยคนก็จับกุมได้ ชาวของ ทำเนปร ซาคน วัวมอ ปอพัน อันใดคนก็ไคคั้งอัน และกลายไปไว้เมือง ผูงนั้นพี่น้องชายาทานไว้ริมนวัน ผิดคั้งอันของผูงนั้นทานก็มีไคให้ลักอันเลย บุราณทานจักให้โทษคั้งชนาคผู้ลักและ ชนาคอ่าลัก"

(จารึก 38./น.31)

สำนวน ริมนวัน ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "เกือบทั้งวัน"¹

ราวีฬาราม

ตัวอย่าง "มาตราหนึ่งโสศ ผิมักนจักไปราวีฬาราม จึงเอาข้าวเอาของท่าน"

(จารึก 38./น.34)

สำนวน ราวีฬาราม ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "รบกวน เบียดเบียน"²

รำคาญคาลเคือก

ตัวอย่าง "จงอย่าให้มีรำคาญคาลเคือกในตระกูลพงศาคณาพนมสักอัน"

(จารึก 106./น.130)

สำนวน รำคาญคาลเคือก ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "เคืองครอนรำคาญใจ"

รูคั้ง

ตัวอย่าง "ผูงศิริจฉานนั้นสาสิงส์ตัวอันรูคั้งมาเลี้ยงตน"

(ไตร./น.21)

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, "อธิบายคำบางคำ," ประชุมจารึกภาคที่ 3 ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ, หน้า 36.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

สำนวน รูทึง ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "เคลื่อนไหวได้" หมายถึง มีชีวิต

ดวงกลางหา ดวงอากาศ

ตัวอย่าง "ณิฝูงครุฑนั้นกางปีกไปดวงกลางหาเต็มที่ไค้ 700 โยชน์"

(ไตร./น.24)

"แลศรัจฉานสี่ตีน เหาอยานับข้างแควทั้งหลาย อันว่าจะให้ดวงอากาศนั้น
และจะให้ยิ่งกว่าไกรสรสี่หะนี้ ทาบมิไค้เลย"

(ไตร./น.23)

สำนวน ดวงกลางหา ดวงอากาศ ตามตัวอย่างทั้งสองนี้มีความหมายอย่างเดียวกันว่า "ไปในอากาศ"

ไสกล

ตัวอย่าง "คนฝูงไค้อันเจรจาซื้อสิ่งสินทาน แลไปพรางว่าจะให้เบียให้เงื่อนทาน แลคน
ไสกลเอาสินทานควยตางักดิ์ ควยทะนานักดิ์ ไค้ไปเกิดในนรกนั้น"

(ไตร./น.15)

สำนวน ไสกล ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "หลอกลวง ทำอุบาย"

หาพินนำมิไค้

ตัวอย่าง "ในโลกันตนรกนั้น กวางไค้ 8000 โยชน์ ควยหลายนักหนา แลจะนับบมิไค้
มีคู่อีกวางรี หาพินนำมิไค้"

(ไตร./น.17)

สำนวน หาพินนำมิไค้ ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "ยังมิไค้"

อันพันมร

ตัวอย่าง "พนมเขาบวชในสำนักมหาเถรพุทธสาคร อันพันมรไปควยเถรานุเถระทั้งหลาย"

(จารึก 106./น.126)

สำนวน อันหันมร ตามตัวอย่างนี้มีความหมายว่า "พรั่งพร้อม"¹

อยากเฝ้า ยากเฝ้าเร็ดไร อคอยากเฝ้าเร็ดไร

ตัวอย่าง "เปรตฝูงหึ่งจำพวกนี้ยอมอยู่เปลือย บมิงามสักแห่ง เพียรยอมอยากเฝ้า นักหนา"

(ไตร./น.28)

"เปรตนั้นอยากเฝ้าเร็ดไรนักหนา"

(ไตร./น.30)

"เขานั้นอคอยากเฝ้าเร็ดไรนักหนา แม่นว่าเขาเมลดหนึ่งก็คี่ น้ำหยาดหนึ่งก็คี่ ก็มีไคเขาทองเลยสักนอย"

(ไตร./น.29)

สำนวน อยากเฝ้า ยากเฝ้าเร็ดไร อคอยากเฝ้าเร็ดไร ตามตัวอย่างทั้งหมดนี้ มีความหมายตรงกันว่า "อคอยาก"

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ "อธิบายคำ," ประชุมจารึก ภาคที่ 4, ประมวลจารึกที่พิมพ์ในภาคเหนือ 7, หน้า 131.

3.4 ส่วนแปลจากภาษาบาลี X

ส่วนแปลจากภาษาบาลีในที่นี้จะวิเคราะห์จากไตรภูมิพระร่วงโดยเฉพาะ เนื่องจากไตรภูมิพระร่วงเป็นหนังสือที่เรียบเรียงขึ้นมาจากคัมภีร์ภาษาบาลีต่าง ๆ มากกว่า 30 คัมภีร์¹ ดังนั้น ส่วนส่วนใหญ่จึงเป็นส่วนแปลจากภาษาบาลี ซึ่งส่วนมากมักจะปรากฏในรูปของอายตคนนิบาต คือปรากฏเป็นพวกคำบุพบทประจำวิภคิต์ต่าง ๆ ตั้งแต่ พุศยาวิภคิต์จนถึงสัตตวิภคิต์ รวมทั้งอาลปนะ นอกจากนี้ยังมีส่วนแสดงกาล วาจก และ พจน และส่วนที่แปลจากอภัยยศัพท์ตลอดจนถึงการใช้คำทับศัพท์ภาษาบาลี และส่วนแปลเพื่อขยายศัพท์บาลี

ส่วนแปลจากภาษาบาลีในไตรภูมิพระร่วง อาจแบ่งออกเป็นเรื่อง ๆ ได้ดังนี้

- 3.4.1 ส่วนที่มีอายตคนนิบาต
- 3.4.2 ส่วนแสดงกาล วาจก พจน
- 3.4.3 ส่วนแปลจากอภัยยศัพท์
- 3.4.4 การใช้คำทับศัพท์ภาษาบาลี และส่วนแปลเพื่อขยายศัพท์บาลี

3.4.1 ส่วนที่มีอายตคนนิบาต

อายตคนนิบาต หมายถึงคำที่เป็นบุพบทประจำแต่ละวิภคิต์² ซึ่งมีด้วยกันทั้งหมด 6 วิภคิต์ ดังนี้

¹ กรมศิลปากร “ขานแพนง,” ไตรภูมิภคิต์หรือไตรภูมิพระร่วงพระราชนิพนธ์พระญาติไทย รัชกาลที่ 5 แห่งกรุงสุโขทัย, กรมศิลปากร ทรราชำระ, 2517 (ถ่ายเอกสาร).

² มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, แบบเรียนบาลีสัทโศภิตว่าด้วยหลักภาษาบาลี เล่ม 1 (พิมพ์ครั้งที่ 3, พระนคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2505), หน้า 29.

วิภคิต

เอกพจน์

พหูพจน์

2. ทศยาวิภคิต

ซึ่ง ฐ ย ฉ ณ

ซึ่ง ฐ ย ฉ ณ... ทั้งหลาย

3. ศตยาวิภคิต

กวย โคย อัน ตาม เพราะ มี

กวย โคย อัน ตาม เพราะ มี..... ทั้งหลาย

4. จตุตถวิภคิต

แก เพื่อ ต่อ

แก เพื่อ ต่อ... ทั้งหลาย

5. ปัญจมีวิภคิต

แต่ จาก กว่า เหตุ

แต่ จาก กว่า เหตุ... ทั้งหลาย

6. ฉกฐวิภคิต

แห่ง ของ เมื่อ

แห่ง ของ เมื่อ... ทั้งหลาย

7. สัตตมีวิภคิต

ใน ไกล ที่ ครั้น เมื่อ ใน เพราะ

ใน ไกล ที่ ครั้น เมื่อ

ใน เพราะ..... ทั้งหลาย

3.4.1.1 ทศยาวิภคิต ไต่แก่อ่านวนที่จะต้องมีคำบุพบท ซึ่ง ฐ ย ฉ ณ อยู่ควย

เช่น

ตัวอย่าง "เทวคาทัง 4 อองคอินแตงมาซึ่งมีภูษินุกูและบาป"

(ไตร./น.10)

"ครั้นวากลาวแล้ว ก็ถูกไปสู่กรรมที่นอน"

(ไตร./น.83)

"พระตถาคตได้ จะยังราหูสุรินทรีใหม่ลอยซึ่งจันทร์เพ็ญศร"

(ไตร./น.35)

"แตรองไหควยเสียงแรงนักหนา สิ้นกาลหึ่งนานนัก"

(ไตร./น.14)

3.4.1.2 ศตยาวิภคิต ไต่แก่อ่านวนที่จะต้องมีคำบุพบท กวย โคย อัน ตาม

เพราะ มี อยู่ควย เช่น

ตัวอย่าง "แควาพระนุราชางนั้นอยู่เล่นในรมทนไมประค่านันควยฝูงช่างทั้งหลาย"

(ไตร./น.131)

"คืบนั้น นางจึงชักผ้าออกจากประอบแกวนั้นเอามาถวายแก่พระสงฆ์เจ้าโดย
อันคืบไปถวายพระสงฆ์ทั้ง 6 ทมิ้นพระองค์นั้นแล"

(ไตร./น.76)

3.4.1.3 จุดศวีวิภคตี ไคแก่สำนวนที่จะต้องมีความพบท แก่ เพื่อ ต่อ อยู่ ควาย

เช่น

ตัวอย่าง "ฝั่งสระนั้นเป็นที่อยู่แก่ฝูงครุฑทั้งหลายนั้น"

(ไตร./น.23)

3.4.1.4 ปัญจนิวิภคตี ไคแก่สำนวนที่จะต้องมีความพบท แต่ จาก กว่า เหตุ

อยู่ ควาย เช่น

ตัวอย่าง "บาบอันใด แลบาบแห่งพระเวทิตอันใดไปไหมอยู่ในมหาอวิจรณนั้น ไกลแต่
เราอยู่นี้ไปถึงยมโลกได้ 150 โยชน์ แต่ยมโลกลงไปถึงอเวจีได้พันโยชน์"

(ไตร./น.20)

3.4.1.5 นิจฺฐวีวิภคตี ไคแก่สำนวนที่จะต้องมีความพบท แห่ง ของ เมื่อ อยู่ ควาย

เช่น

ตัวอย่าง "ความทุกข์เวทนาแห่งเขานั้น จะกล่าวมิตถวโคเลย"

(ไตร./น.11)

3.4.1.6 สัจจนิวิภคตี ไคแก่สำนวนที่จะต้องมีความพบท ใน ใกล้ ที่ ครั้ง เมื่อ

ใน เพราะ อยู่ ควาย เช่น

ตัวอย่าง "ครั้งเมื่อวันเคื่อนคืบ แลตรวันงาม แลราหูนั้นมีหน้าจะมักเห็นพระอาทิตย์
แลพระจันทร์อันงามดังนั้น แลมันมีใจหงษา มันจึงขึ้นเหนือจอมเขาคุณธร
นั้นแล"

(ไตร./น.34)

นอกจากคำพบพบประจำวิภคัตถ์ 6 นี้แล้ว ยังมี อาดปะนะ ซึ่งหมายถึง คำทักทาย ซึ่งมักจะใช้คำว่า แนะ กุกอน ซาแถ นำหนา ตั้งเซน

ตัวอย่าง "กุกกรเจ้า บัดนี้พระบาทพระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระญาเสวยราชย์ในเมือง
ราชคฤหนครมาถึงปราสาทแห่งเรา"

(ไตร./น.83)

"ราหุสูรินทรนั้นจึงชวนไฟจิตราสูรว่าควยถอยคำตั้งนี้ มหาราช ซาแถ เจ้ากู
บัดนี้ซากัวแถคาถาพระพุทฺธเจ้า แอซากัววางจันทรเทพบุตรเพื่อตั้งนั้นใส่"

(ไตร./น.36)

3.4.2 สำนวนแสดงกาล วาจก พจน

3.4.2.1 สำนวนแสดงกาล เช่น

ปัจจุบันกาล¹ (วิภคตมานาววิภคัตถ์) แสดงควยคำว่า อยู่ ยอม จะ
แบ่งออกเป็น

ก. ปัจจุบันแท้ แสดงควยคำว่า อยู่ เช่น

ตัวอย่าง "แลหนามจิ้งนั้นยาวไค 16 นิ้วมือ เป็นเปลวไฟลุกอยู่"

(ไตร./น.16)

ข. ปัจจุบันใกล้เคียง แสดงควยคำว่า ยอม เช่น

ตัวอย่าง "ผู้ใดคาบยอมไปไหวพระญายมราชก่อน"

(ไตร./น.10)

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์, (พระนคร:
มหามกุฏราชวิทยาลัย 2508), หน้า 154, "นามและอักษยศัพท์."

ค. ปัจจุบันใกล้อนาคต แสดงด้วยคำว่า จะ เช่น

ตัวอย่าง "แต่เมื่อเราจะคลอดลูก และลูกเท่านั้นไฉน 7 คน เขาหากินเนื้อลูกเขานั่นเอง"

(ไตร./น.28)

อดีตกาล (อชชัตตนิวัฏทฺ์) แสดงด้วยคำว่า ได้ เช่น

ตัวอย่าง "แต่กล่าวแก่พระยามราชาว่า ชาโคทำบุญกรรมครั้งนั้น"

(ไตร./น.10)

3.4.2.2 ส่วนนแสดงวาท

ส่วนนแสดงวาท ในไตรภูมิพระร่วงมีทั้ง กิตฺตวาท กัมมวาท และเหตุกิตฺตวาท ดังเช่น

ส่วนนแสดงกิตฺตวาท หมายถึงส่วนนที่แสดงว่าประธานเป็นผู้กระทำ เช่น

ตัวอย่าง "ฝูงกรุทก็ตีเหยี่ยวยอมเป็นในโยนิ 4 อันแล"

(ไตร./น.24)

ส่วนนแสดงกัมมวาท หมายถึงส่วนนที่แสดงว่า ประธานเป็นผู้ถูกกระทำ เช่น

ตัวอย่าง "ดูความมีผู้หญิงผู้มีบุญอันใดกระทำมาเทกอน"

(ไตร./น.)

ส่วนนแสดงเหตุกิตฺตวาท หมายถึงส่วนนที่แสดงว่าประธานเป็นผู้ใช้ให้คนอื่นกระทำ เช่น

ตัวอย่าง "พระตถาคตได้จะยังราหูอสุรินทรรนี้ให้ปล่อยซึ่งจันทรเทพบุตร"

(ไตร./น.35)

3.4.2.3 ส่วนวนแสดงพจน์

คำในภาษาบาลีแบ่งออกเป็น 2 วจนะ หรือ 2 พจน์ คือ เอกวจนะ หรือเอกพจน์ หมายถึงคำสำหรับออกชื่อสิ่งเดียว และพหูพจน์ หมายถึงคำสำหรับเรียกสิ่งที่มีมากกว่า 1 ขึ้นไป ส่วนวนแสดงพจน์ในไตรภูมิพระร่วง มีทั้งที่เป็นเอกพจน์และพหูพจน์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ส่วนวนแสดงเอกพจน์ ประกอบด้วยคำลักษณนาม กับคำจำนวน หนึ่ง เช่น

ตัวอย่าง "ใจอันหนึ่งรูวาทป และอินคี่กระทำวาทป"

(ไตร./น.7)

"คนในรกรกนั้นอยู่ในแม่น้ำใหญ่อันหนึ่ง"

(ไตร./น.15)

ส่วนวนแสดงพหูพจน์ ไคแก่ส่วนวนที่มีคำว่า ทั้งหลาย อยู่ตรงท้ายคำนาม

ตัวอย่าง "อันว่าสัตว์ทั้งหลายเพียรยอมจะเวียนวนไปมาแต่เกิดในภูมิ 3 อันนี้แล"

(ไตร./น.2)

"แรงแลกาพมาผู้นั้นเพียรยอมจิกแทกหัวอกขบคอคคนทั้งหลายในรกรกนั้น"

(ไตร./น.13)

"มีผู้คนไม่ทั้งหลายเป็นคนเป็นล่างาม"

(ไตร./น.24)

3.4.3 ส่วนวนแปลจากอัพยัคัพท

อัพยัคัพท หมายถึงคัพทเจ้าพวกหนึ่งซึ่งคงรูปเดิม ไม่มีการแจกวัดคัพท อัพยัคัพทอาจเป็นอุปสรรค นิบาต หรือ ปัจจัย ก็ได้¹

¹ สบเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เรื่องเดียวกัน, หน้า 92.

สำนวนแปลจากอรรถยศัพท์ที่เป็นนิบาต เช่น

นิบาตบอกปริกัป ไต่แกสำนวนที่ชนคนควย ฉิวา ซึ่งแปลจากนิบาตยทึในภาษาบาลี เป็นการบอกขอแม่หรือคาคคะเน เช่น

ตัวอย่าง "ฉิวา ลูกนั้นตามพ่อฉันแล้ววาคันนั้นจึงนฤมิตรไฝนนั้นคกหนัก"

(ไตร./น.25)

นิบาตต่ำกว่าเป็นเครื่องทำบทให้เต็ม ไต่แกสำนวนที่ลงท้ายควย แล ซึ่งเป็นคำที่แปลมาจากนิบาต โห ในภาษาบาลี เช่น

ตัวอย่าง "มีหนอนผู้งอื่นออกลูกออกเตา หากตายในทองเรานี้ก็แล"

(ไตร./น.38)

สำนวนแปลจากอรรถยศัพท์ที่เป็นปัจจัย เช่น

ปัจจัยแสดงกาล ไต่แกสำนวนที่แปลมาจากคำว่า ตทา ในภาษาบาลี ซึ่งมีความหมายว่า ในกาลนั้น ครั้งนั้น เมื่อนั้น

ตัวอย่าง "ในกาลเมื่อครั้งนั้น ราหูอสุรินทรครันไต่ยมบัลฑูรพระพุทธิเจ้าครั้งนั้น จึงวางแกจันทรเทพบุตรนั้นเสีย"

(ไตร./น.35)

3.4.4 การไต่คำทับศัพท์ภาษาบาลี และสำนวนแปลเพื่ออธิบายศัพท์บาลี

3.4.4.1 การไต่คำทับศัพท์ภาษาบาลี ในไตรภูมิพระร่วงมีการไต่คำบาลีทับศัพท์โดยไม่มีการแปล¹ เช่น

¹ คำแปลภาษาบาลีในที่นี้ นำมาจากคำอธิบายของ นายพิฑูร มลิวัลย์ (ป.ศ. 9) แห่งกรมการศาสนา.

ตัวอย่าง "อันว่าปฏิสนธิมี 20 จำพวกแล อันหนึ่งชื่อ อกุศลวิบากอุปกษาสัมภเวสีปฏิสนธิ"
(ไตร./น.3)

ตามตัวอย่างนี้ ปฏิสนธิ แปลว่า การสืบต่อ การถือกำเนิดใหม่ การเกิดใหม่
อกุศลวิบากอุปกษาสัมภเวสีปฏิสนธิ หมายถึงชื่อของปฏิสนธิจำพวกหนึ่งซึ่งเกิดจากจิตที่วาง
เฉย เมื่อพิจารณาถึงอกุศลกรรมขณะเมื่อกำลังจะตาย

"สัตว์อันเกิดในภพภูมินั้น เป็นทวยอุปาทักโยนิ พุนเป็นรูปได้ 28 สิ้นคาบ
เคี้ยวรูป 28 นั้นคืออันใดดังนี้ คือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ โสตะ ฆานะ
ชีวหา กายะ ภูปะ สัทตะ คันธะ รสะ โฌภูฏัพพะ อิติถัภาวะะ ปริสภาวะะ ทหะ
ชีวัตินทรียะ อาหาระ ปริเฉทะ กายวิญญัตติ วจิวัญญัตติ ลหุตา กัมมัญญา
อุปจยะ สันตติ ฐปัสสชรรตา ฐปัสสอนิจจตา"

(ไตร./น.6)

ตามตัวอย่างนี้ อุปาทักโยนิ หมายถึงปฏิสนธิประเภทหนึ่งซึ่งเกิดเป็นขึ้นเองและ
เมื่อเกิดแล้วจะโคหันที ไคแกปฏิสนธิของพวกเทวดา พรหม และสัตว์นรก เป็นต้น คำว่า
รูป คือร่างกาย ปถวี คือ ชาติดิน อาโป คือ ชาติน้ำ เตโช คือ ชาติไฟ วาโย คือ ชาติลม
จักขุ คือ ประสาทตา โสตะ คือประสาทหู ฆานะ คือ จมูก ชีวหา คือ ลิ้น กาย คือ
ร่างกาย ภูปะ คือ สี สัทตะ คือ เสียง คันธะ คือ กลิ่น รสะ คือ รส โฌภูฏัพพะ คือ
สิ่งสัมผัส อิติถัภาวะะ คือ ความเป็นเพศหญิง ปริสภาวะะ คือ ความเป็นเพศชาย ทหะ
คือ หัวใจ (ความรู้สึกลงใจ) ชีวัตินทรียะ คือ อินทรีย์สัมผัส อาหาระ คือ อาหาร
ปริเฉทะ คือ ช่องว่าง หรืออากาศ กายวิญญัตติ คือ การเคลื่อนไหวทางกาย วจิวัญญัตติ
คือ การเคลื่อนไหวทางวาจา ลหุตา คือ ความเบาของร่างกาย มธุตา คือ ความอ่อน
ของกาย กัมมัญญา คือ ความโง่ของกาย อุปจยะ คือ ความเก็บโต สันตติ คือ
ความสืบต่อ ฐปัสสชรรตา คือ ความแก่ของรูป ฐปัสสอนิจจตา คือ ความเปลี่ยนแปลงของรูป

"ผู้หญิงอันมีคัพพะค่วยชลามพฺชโยนิ เมื่อแรกก่อเป็นนั้นน้อยนักหนา แลเรียกชื่อ กอลละ"

(ไตร./น.36)

ตามตัวอย่างนี้ คัมพะ คือ กรรม ชลาหมพุชโยนิ หมายถึง ปฏิสนธิประเภทหนึ่ง ซึ่งเกิดจากรกและมดลูก เช่น ปฏิสนธิของคน ขาง มา วัว ควาย เป็นต้น กิลละ คือ หน่วยที่เล็กที่สุดที่มีชีวิต ซึ่งก็หมายถึง เซลล์ นั่นเอง

"กรรมวิบากอันจะแสดงให้เห็นทุกชั้นมี 4 จำพวกดังนี้ อันหนึ่งชื่อว่า ปัญจानันตริยกรรม อันหนึ่งชื่อว่า อาสันนกรรม อันหนึ่งชื่อว่า อาจิณณกรรม อันหนึ่งชื่อว่า กุกัตตกรรม"

(ไตร./น.92)

ตามตัวอย่างนี้ กรรมวิบาก หมายถึงผลของการกระทำ (วิบาก แปลว่า ผล กรรม แปลว่า การกระทำ) ปัญจानันตริยกรรม คือกรรมหนัก 5 อย่าง ที่ให้ผลในภพต่อไป กรรมหนักทั้ง 5 อย่างนี้ ไคแก ปิตุฆาต คือ ขาบีดา มาตุฆาต คือ ขาฆาต อรหันตฆาต คือฆาตพระอรหันต์ โลหิตุฆาต คือการทำร้ายพระพุทธรูปเจ้าตั้งแก่ทำให้พระบาท ห่อเลือดขึ้นไป และ สังฆเภท คือ การยุบพระสงฆ์ให้แตกแยกกัน อาสันนกรรม หมายถึง กรรมที่ระลึกไคเมื่อเวลาใกล้จะตาย อาจิณณกรรม หมายถึง กรรมที่ทำจันฉิน และ กุกัตตกรรม หมายถึง กรรมที่ทำโดยไมเจตนา

3.4.4.2 สำนวนแปลเพื่ออธิบายขยายศัพท์บาลี สำนวนแปลในลักษณะนี้จะยกศัพท์บาลีมาตั้ง แล้วแปลและขยายความเป็นภาษาไทย เช่น

ตัวอย่าง "อันว่าปฏวีรูปนั้น คือ กระตุกแลหนึ่งแล อาโปรูปนั้น คือ น้ำอันไหลไปมาใน ตนแล เตโชรูปนั้น ก็ว่า ไฟอันรอนแลเกิดเป็นเลือดในตนแล"

(ไตร./น.6)

"อันชื่อโลโกเหตุนั้น เพื่อนักใคร่สินทาน มักขามักตีทาน เพื่อจะเอาสินทาน แลใจนั้นชวนกระทำบาป"

(ไตร./น.7)

“โมโห ไทหลงแกบ่าป อหิริก ไทหม้อายแกบ่าป อโนตุบปี่ บมีไทกั่วแกบ่าป”
(ไตร./น.8)

“อันวบบ่าปปรทากรกรม คือว่า ทำตุควยเมียบานันแล”
(ไตร./น.55)

“หญิงลางคนญชายลอบคลำเนอ๊กค กล่าตัวแผลทอง แลหญิงนั้นยินคิมใจบุษนั้นนัก
บึงเกิดบักภะกั้งนั้น เรียกชื่อว่า นารีประเสนแก้วพะ”
(ไตร./น.88)

3.5 สำนวนเปรียบเทียบ ๒๗

สำนวนเปรียบเทียบในสมัยสุโขทัย เป็นสำนวนเปรียบเทียบง่าย ๆ ตรงไปตรงมา และส่วนมากมักจะเปรียบกับสิ่งหนึ่งสิ่งใดซ้ำ ๆ คำที่ใช้เชื่อมไต่แก่ว่า คึง คึง ดุจ ดุจคึง อุปมา-คึง เพียงคึง เสมอ เสมออันคึง ประคุด เทา

สำนวนเปรียบเทียบในสมัยสุโขทัย อาจแบ่งออกเป็นเรื่อง ๆ ดังนี้

- 3.5.1 เปรียบเสียง
- 3.5.2 เปรียบน้ำ
- 3.5.3 เปรียบไฟ
- 3.5.4 เปรียบกลิ่น
- 3.5.5 เปรียบสี
- 3.5.6 เปรียบปาฏิหาริย์
- 3.5.7 เปรียบความรุ่ม
- 3.5.8 เปรียบความรูดึก
- 3.5.9 เปรียบความงาม
- 3.5.10 เปรียบความอ่อน
- 3.5.11 เปรียบความคม
- 3.5.12 เปรียบความเร็วและความนาน

- 3.5.13' เปรียบขนาดของสิ่งต่าง ๆ
 3.5.14 เปรียบลักษณะของสิ่งต่าง ๆ
 3.5.15 เปรียบกริยาอาการ
 3.5.16 เปรียบสภาพ

3.5.1 เปรียบเทียบเสียง

3.5.1.1 ความดังของเสียง

3.5.1.2 ความไพเราะของเสียง

3.5.1.1 ความดังของเสียง

ก. เปรียบเสียงภูเขาเหล็กในนรกที่ถล่มเข้ามาว่ามีเสียงดังราวกับฟ้าผ่า

ตัวอย่าง "ยังมีภูเขาเหล็กอันหนึ่งตกลงเป็นเปลวไฟ แลกลิ้งเข้ามา และมีเสียงอันดังดัง เสียงฟ้าผ่า"

(ไตร/น.16)

ข. เปรียบเสียงเล็บมือเล็บตีนและขน (ของเปรต) ที่พัดกันว่าดังราวกับเสียง

ฟ้าลั่น

ตัวอย่าง "ครั้นว่าเล็บมือเล็บตีนและขนนั้นพัดกันเมื่อใด ไต่ยันดังดัง เสียงฟ้าลั่น"

(ไตร./น.32)

หมายเหตุ ส่วนวนเปรียบเทียบที่ดังเหมือนฟ้าลั่นนี้ ปัจจุบันในภาษาปากก็ยังคงมีใช้อยู่
 หมายความว่า "ฟ้าร้อง"

ค. เปรียบเสียงคนกรี เสียงคอกไม้ไฟว่าดังราวกับเมืองจะแตก แผ่นดินจะถล่ม

ตัวอย่าง "เมื่อจักเข้ามาเวียงเรียงกันแตรรัฐถูกพูนเท่าหัวลาน คับคั่งลอย ดวยเสียง
 พาหย์ เสียงทิม เสียงเลื่อน เสียงขับ ไครจักมักเล่น เล่น ไครจักมักหัว หัว
 ไครจักมักเลื่อน เลื่อน เมืองสุโขทัยนี้สี่ปากประตูหลวง เทียรยอมคนเสียด
 กันเข้าคูทานเผาเทียน ทานเล่นไฟ เมืองสุโขทัยนี้ คังจักแตก"

(จารึก 1./น.8)

ตามตัวอย่างนี้ เฝ้าเทียน หมายถึงจุดเทียน และ เล่นไฟ หมายถึงจุดดอกไม้ไฟ คำว่า มี ในข้อความ มีตั้งจักแตก เขาใจว่าจะเป็นคำว่า มี ซึ่งแล้ว "อีกทีก็" ข้อความใน ตัวอย่างนี้กล่าวถึง เสียงอีกทีก็จากผู้ที่เขามาดูงานฉลองและเสียงดนตรีเสียงจุดดอกไม้ไฟ ในเมืองสุโขทัยประหนึ่งเมืองจะแตกหลายลง

ตัวอย่าง "ลำค้ำหนทางแควเมืองสุโขทัยมา ถึงจอมเขานั่งงามนักหนาแถม สองซอกหน ทางยอมตั้งกัลดพฤษ ใสรบยวดดอกไม้ ตามโตเทียนประทีป เฝ้าชูปหอมตระ หลบทุกแห่ง ปูกูชงปฎาก ทั้งสองปลากหนทางยอมเรียงชันหมาก ชันพดู บูชา พิณระบำว่าเคนเล่นทุกอัน.... ควยเสียงอันสำธุการบูชา อีกครุธิยาพาพพิณ ของ กลอง เสียงสี่พิคังคินจักหลอมอันได้"

(จารึก 8./น.117)

"สรรพครุธิยคนครืออยู่ครันเครง ออวนละเวง ตั้งแผนคินจะทะลุม"

(ไตร./น.52)

3.5.1 ความไพเราะของเสียง

เปรียบเสียงนกกกรวิกว่าไพเราะจนเสื่อล้มคาบเนื้อไปกิน เด็กที่วิ่งหนีเพราะถูกตี ก็ไม่อาจวิ่งต่อไป นกมีรูที่จะบิน ปลาไม่มีรูที่จะว่ายน้ำ

ตัวอย่าง "เสียงนกอันช้อวานกกรวิกได้ และมีเสียงอันไพเราะมาถูกเนื้อพึงใจแกฝูงสัตว์ ทั้งหลายยิ่งนักหนา แมนว่า เสื่อจะเอาเนื้อไปกินก็ตี ครันว่าไคยินเสียงนกกกร- วิกอันรองก็ล้มเสีย และมีอาจเอาเนื้อไปกินไคเลย แลแมนว่าเด็กอันทานไล่ตี แลแดนหนี ครันว่าไคยินเสียงนกนั้นรอง ก็มีรู้สึกที่จักแดนหนีไคเลย แลว่า นก ทั้งหลายอันที่บินไปในอากาศ ครันว่าไคยินเสียงแห่งนกกกรวิก ก็มีรู้สึกที่จะบิน ปลาในน้ำก็ตี ครันว่าไคยินเสียงนกนั้นรอง ก็มีรู้สึกที่จะหวายไคเลย"

(ไตร./น.71)

3.5.2 เปรียบเทียบ

3.5.2.1 รสอร่อยของน้ำ

3.5.2.2 ความเป็นของน้ำ

3.5.2.3 ความเค็มเปี้ยวของน้ำ

3.5.2.4 ความราบเรียบของน้ำ

3.5.2.1 รสอร่อยของน้ำ

เปรียบเทียบในระหว่างเมืองสุโขทัยว่ามีรสอร่อยราวกับน้ำในแม่น้ำโขงยามแล้ง

ตัวอย่าง "กลางเมืองสุโขทัยนี้มีน้ำกระทั่งโพบ สีใส กินก็ตั้งกินน้ำโขงเมื่อแล้ง"

(จารึก 1./น.8)

การที่เปรียบเทียบได้ระหว่างเมืองสุโขทัยว่ามีรสดีเหมือนน้ำในแม่น้ำโขงยามแล้ง ก็เป็นเพราะว่า ความปกติแม่น้ำโขงหน้าน้ำ น้ำไหลเร็วมาก และน้ำจะขุ่นเป็นสีแดง แต่ในหน้าแล้ง กระแสน้ำลดความเร็วลง กินแรงที่หน้าขุ่นจะตกตะกอน น้ำก็จะใสสะอาด มีรสดี

3.5.2.2 ความเป็นของน้ำ

เปรียบเทียบว่าเป็นจักษุทำให้ร่างกายคนที่ตกลงไปในน้ำนั้นสลายเหมือนก้อนอาจมนที่ตกลงไปในน้ำและละลายไป

ตัวอย่าง "แลน้ำนั้นเย็นนักหนา ครั้นว่าคนเขาคกลงไปในน้ำนั้น บัดเดียวใจใส่ คนเขาก็ก็เปื่อยแหลกออกไปสิ้น ดังก้อนอาจมน ซึ่งตกลงในน้ำนั้น ก็ตายบัดใจ"

(ไตร./น.46)

3.5.2.3 ความเค็มเปี้ยวของน้ำ

เปรียบเทียบว่าเค็มเปี้ยวถึงจนกาไม่ตองกับลงกิน

ตัวอย่าง "แต่น้ำนั้นใสเย็นสะอาดกินหวาน เพราะทาน้ำนั้นดูงาม เพียรยอมเงิน
ทองแลกแก้วสัตะพิรัทนะ ใสเรียงเพียงเสมอฝัง กากินบมพิทกัม"

(ไตร./น.46)

3.5.2.4 ความราบเรียบของน้ำ

เปรียบน้ำในมหาสมุทรราบเรียบปราศจากฟองคุงคังพระยานาคซึ่งขบหัวลง
เพราะกลัวอาชญา

ตัวอย่าง "แต่น้ำมหาสมุทรนั้นกลัวงจักรแก้ว แลभीอาจที่ฟองนองระลอกขึ้นมาได้โดย
ผิจะอุปมา คุงคังพระยานาคราชอันเล็กพึ่งพานอยู่แล แลถูกอาชญา แลกัว
อาชญา นั้น แลกมหัวขบลงเรนทันน"

(ไตร./น.58)

3.5.3 เปลวไฟ

3.5.3.1 เปลวไฟ

3.5.3.2 ความร้อน

3.5.3.1 เปลวไฟ

ก. เปรียบเปลวไฟจากเครื่องลงโฆในนรกที่พุ่งขึ้นไปว่าเหมือนไฟไหม้ฟ้า

ตัวอย่าง "เครื่องชา เครื่องแทง เครื่องยิง เครื่องที่หึ่งหลายฝูงนั้น เพียรยอม
เหล็กแดง และมีเปลวพุ่งขึ้น ไปคังไฟไหม้ฟ้านั้น ลูกคังนั้นบมิวาย"

(ไตร./น. 12)

ข. เปรียบเปลวไฟจากขวากเหล็กแดงในนรกที่ลุกขึ้นมาว่าเหมือนไฟไหม้ต้นไม้

กลางป่า

ตัวอย่าง "ใ้ค้หรือหายนั้น เพียรยอมขวากใหญ่แลยาว เพียรยอมเหล็กแดง
ลูกเป็นเปลวไฟไหม้ตัวเขา คังไฟไหม้ต้นไม้ในกลางป่า"

(ไตร./น. 12)

3.5.3.2 ความรอน

เปรียบเทียบความรอนในทองแมวรอนเหมือนเอาใบทองไปต้มในหม้อ

ตัวอย่าง "ในทองแม้นั้นรอนหนักหนา คัจจิงเราเอาใบทองเข้าจุก แลต้มในหม้อนั้นใส"

(ไทร./น.38)

3.5.4 เปรียบเทียบกลิ่น

ก. เปรียบตัวของนางแก้ววาหอมคิงแก่นเงินพันทศและปรุงงวดยของหอม

ตัวอย่าง "ตัวนางแวงนั้นหอมคิงแก่นเงินพันทศฉวางอันบดแล้วแลปรุงลงด้วยคันธารสอันหอมทั้ง 4 ประการ"

(ไทร./น.66)

ข. เปรียบปากของนางแก้ววาหอมคิงกลิ่นดอกบัวอันนุ่มและจงกลนี

ตัวอย่าง "กลิ่นปากนางแวงนั้น หอมพุ่งออกคิงกลิ่นดอกบัวอันนุ่มหวานนุ่ม และจงกลนีเมื่อบานอยู่นั้น"

(ไทร./น.66)

ค. เปรียบน้ำในสระวาหอมคิงแสงรอบ

ตัวอย่าง "ในสระนั้นน้ำหอมคิงแสงรอบ"

(ไทร./น.64)

3.5.5 เปรียบเทียบสี

3.5.5.1 สีดำ

3.5.5.2 สีขาว

3.5.5.3 สีแดง

3.5.5.4 สีเหลือง

3.5.5.5 สีเขียว

3.5.5.6 สีหม่น

3.5.5.1 สี่คำ

ก. เปรียบภาพสี่หน้าว่ามีตัวคำดังว่าคำ

ตัวอย่าง "ภาพสี่หน้านั้นมีตัวคำดังว่าคำ"

(ไตร./น.21)

ข. เปรียบตา (ของผู้หญิงในอุตรกुरुทวีป) ว่าคำเหมือนตาถูกทรายที่ออกได้

3 วัน.

ตัวอย่าง "เขานั้นมีตาเป็นอันคำดังคำแห่งตาถูกทรายที่ออกได้ 3 วัน"

(ไตร./น.44)

ค. เปรียบนม (ของผู้หญิงในอุตรกुरुทวีป) ว่าคำดังปีกแมลงภู่

ตัวอย่าง "นมเขานั้นคำดังปีกแมลงภู่"

(ไตร./น.44)

ง. เปรียบหน้า (ในอุตรกुरुทวีป) ว่าเขียวคำดังแว่นกบ

ตัวอย่าง "แลว่ายังมีหน้าสิ่งหนึ่ง ชื่อว่า ฉวีนิยา เป็นขึ้นในแผ่นดินนั้น แลเห็นเขียว
งามดังแว่นกบ"

(ไตร./น.46)

3.5.5.2 สี่ขาว

ก. เปรียบตัวไกรสรสี่หน้าในส่วนที่ขาวว่าขาวดังหอยสังข์ที่ฝนใหม่

ตัวอย่าง "ในตัวไกรสรสี่หน้านั้นที่ขาวก็ขาวงามนักหนาดังหอยสังข์อันที่ฝนใหม่"

(ไตร./น.21)

ข. เปรียบพระนางว่าขาวดังสิ่งที่ดีที่ขี้ไถงาม

ตัวอย่าง "แลนางตัวนั้นเป็นพระนางในที่นี่ ในใหญ่สูงแลขาวงามนักหนา อุปมา
ดังสิ่งอันที่ขี้ไถงาม"

(ไตร./น.129)

ค. เปรียบข้างแกววาวางตั้งเคอนเพ็ญ

ตัวอย่าง "แลผู้ข้างแกวทั้งหลาย อันชื่อว่าอุโบสถตระกูลก็ เที่ยรยอมตัวใหญ่ตัวสาร
อันงานชาวตั้งเคอนเมื่อวันเพ็ญมุนั้น"

(ไตร./น.62)

ง. เปรียบวงขวางวาวางไสตั้งแกนกลวย

ตัวอย่าง "วงขวางนั้นชาวไสตั้งแกนกลวย"

(ไตร./น.130)

3.5.5.3 สี่แคง

ก. เปรียบริมฝีปากและปลายตีนไกรสรสี่หะวาแดงตั้งทาควน้ำครึ่ง

ตัวอย่าง "ไกรสรสี่หะนั้นมีฝีปากแลปลายตีนทั้ง 4 นั้นแดงตั้งทวนแสรางเอาน้ำครึ่ง
ละลายควน้ำชาคหระคุณ ทาทั้งปากทั้งทอง แคงตั้งนั้นโสค"

(ไตร./น.21)

ข. เปรียบริมฝีปาก (ของมูหญิงในอุครกฐทวีป) วาแดงตั้งตูกพักข้าวสุก

ตัวอย่าง "แลมีฝีปากนั้นแดงตั้งตูกพักข้าวอันสุก 1 นั้น"

(ไตร./น.44)

ค. เปรียบวงขวางวาแดงตั้งคอกบัวแดง

ตัวอย่าง "มีวงแดงงามตั้งคอกบัวแดง"

(ไตร./น.62)

¹ พักข้าว เป็นไม้เถา ออกลูกสีเขียวมีหนามโตเท่ากำปั้น 2 - 3 คนรวมกัน
พอลูกสุกจะกลายเป็นสีแดงสะดุคตา เห็นโคแต่ไกล ลูกพักข้าวอันที่ยังเขียวนั้นกินได้ ส่วน
ลูกที่สุกอมจะไม่มีใครกิน

ง. เปรียบศิลาแก้วช่อบัณฑุกัมพลวาแดง เข้มคังคอกสะเอง

ตัวอย่าง "แต่ใตคนั้น มีแห่นศิลาแก้วอันหนึ่งช่อบัณฑุกัมพล โดยรีได้ 480000 วา โดยกว้างได้ 400000 วา โดยหนาได้ 120000 วา แดงเข้ม แดงนึ่งคังคอกสะเอง"¹

(ไตร./น.103)

จ. เปรียบตีนช่างแก้ววาแดงคังตะวันแรกขึ้น

ตัวอย่าง "แลฝูงช่างแก้วทั้งหลายอันชื่อว่าอุโบสถตระกูลกิติ เพียรยอมตัวใหญ่ตัวสาร อันงามขาวคังเคือนเมื่อวันเพ็ญบรรณนั้น แลมีตีนแดงงามคังตะวันแรกออก"²

(ไตร./น.62)

3.5.5.4 สีเหลือง

เปรียบตัวบัณฑุกัมพลสีหะวาเหลืองคังใบไม้

ตัวอย่าง "บัณฑุกัมพลสีหะนั้นมีตัวเหลืองคังใบไม้"

(ไตร./น.21)

3.5.5.5 สีเขียว

เปรียบพระธาตุความีสีเขียวคังสีเมฆหมอกเผาไหม้

ตัวอย่าง "พระเกศธาตุเสด็จปาฏิหาริย์.....คังสายฟ้าแลบ คังแควน้ำแล่นในกลาง หาวอิศวรรย์ สิ่งหนึ่งเห็นตะวัน.....ออกเขียวคังสูง³ เมฆหมอกเผาไหม้"

(จารึก 2./น.34)

¹ คอกสะเอง คือคอกชะบา

² ตะวันแรกออก หมายถึง ตะวันแรกขึ้น

³ สูง คือ สุ่ม

3.5.5.6 สีหมน

เปรียบเทียบตัวคิดสีหะว่ามีตัวหมนตั้งปีกนกเขา

ตัวอย่าง "อันว่าคิดสีหะนั้นมีตัวหมนตั้งปีกนกเขา"

(ไทร./น.21)

3.5.6 เปรียบเทียบปาฏิหาริย์

3.5.6.1 ปาฏิหาริย์ของพระมหาธาตุ

3.5.6.2 ปาฏิหาริย์ของมาและข้างแกว

3.5.6.1 ปาฏิหาริย์ของพระมหาธาตุ

ก. เปรียบพระมหาธาตุว่าทำปาฏิหาริย์คึงนำมหาสมุทรระลอก และคึงฝนตกหาใหญ่

ตัวอย่าง "พระมหาธาตุเจ้าจึงเสด็จปาฏิหาริย์หนักหนา คึงนำมหาสมุทรระลอก
คึงฝนตกหาใหญ่"

(จารึก 2./น.33)

ข. เปรียบพระเกศธาตุว่าทำปาฏิหาริย์คึงสายฟ้าแลบ และคึงแฉวน้ำแล่นไปใน

กลางหา

ตัวอย่าง "พระเกศธาตุเสด็จปาฏิหาริย์.....คึงสายฟ้าแลบ คึงแฉวน้ำแล่นไปในกลาง-
หาเห็นอัศจรรย์"

(จารึก 2./น.34)

ตามตัวอย่างทั้งสองข้างต้น หมายความว่าพระมหาธาตุทำปาฏิหาริย์ให้เห็นเป็นแสง
สว่างกลางอากาศ

3.5.6.2 ปาฏิหาริย์ของมาและข้างแกว

ก. เปรียบมาว่าทำปาฏิหาริย์ไปในอากาศจุณาน้ำที่สามารถเหาะเห็นเดินอากาศ

ตัวอย่าง "แลมานั้นอาจไปโดยอากาศจุณาน้ำที่ผู้บ่ก็ค้แลไปโดยอากาศนั้นแล"

(ไทร./น.63)

ข. เปรียบช่างแก้วว่าทำปาฏิหาริย์ไปในอากาศได้ดังพระอรหันต์

ตัวอย่าง "แลฝูงช่างแก้วทั้งหลายอันชื่อว่าอุโบสถตระกูลดี เพียรยอมตัวใหญ่
ตัวสาร อันชาวามคังเดือนเมษายนเพ็งบูรณัน และมีคัมแดงามคัง
ตะวันแรกออก และมีลักษณะเทา 9 แห่งคุมามคังสร้างป็น มีวงแดง
งามคังคอกบัวแดง อาจไปโดยอากาศดังอรหันต์ผู้มีอำนาจ"

(ไตร./น.62)

3.5.7 เปรียบเทียบรูปแท้

เปรียบเทียบรูปแท้ในสิ่งต่าง ๆ ของผู้ที่โคเจโตปริยญาณ¹ ว่าดังผลมะขามป้อม
วางอยู่ในฝ่ามือ ซึ่งสามารถมองเห็นใครรอบคาน

ตัวอย่าง "อาจารย์อันเกิดจักหายโค รูปแท้ดังผลมะขามป้อมอยู่ในฝ่ามือ"

(ไตร./น.154)

ส่วนเปรียบเทียบลักษณะนี้ มีปรากฏในลิลิตยวนพ่าย ดังเช่น

"เงินขามป้อมต่งกิ่ง	กลางกร ใสแสด
อยู่ชางพิศพชรเห็น	ลงฉวน
ใครเงจกยจงอนงำ	สารสื่อ
ใครชอบยิดเห็นถวน	ทองกล" ²

¹ เจโตปริยญาณ หมายถึง ใจทิพย์

² ลิลิตยวนพ่าย, (พระนคร : แผนกวิชาภาษาไทย วิทยาลัยวิชาการศึกษาปทุมวัน,

3.5.8 เปรียบเทียบความรู้สึก

3.5.8.1 ความรู้สึกเจ็บใจ

3.5.8.2 ความรู้สึกโกรธ

3.5.8.3 ความรู้สึกเจ็บปวด

3.5.8.4 ความรู้สึกกระหายน้ำ

3.5.8.1 ความรู้สึกเจ็บใจ

เปรียบเทียบความรู้สึกเจ็บใจว่าเหมือนนาคราชถูกคนที่ที่หาง

ตัวอย่าง "เจ้าศรีสรีภรรยาราชจุลมานีนันเจ็บใจทางพอดคนักหนา เสมือนเอาคนคี
หางนาคราชนั้น"

(จารึก 2./น.30)

3.5.8.2 ความรู้สึกโกรธ

เปรียบเทียบความรู้สึกโกรธว่าเหมือนนาคราชถูกตีที่โคนหาง

ตัวอย่าง "เมื่อนั้นพระญาอชาตศัตรู ครั้นว่าไต่ย็นโซติกเศรฐ์ผู้กล่าวตั้งนั้น ก็มีใจ
เค็ดอกฟุ้งนักหนา อุปมาตั้งนาคราชแลแทนเอาคนเหล็กตีที่โคนหางนั้นแล" /

(ไทร./น.85)

3.5.8.3 ความรู้สึกเจ็บปวด

ก. เปรียบความรู้สึกของคนในรักที่ถูกหนามจี้ว่าความเจ็บปวดคั่งจะขาดใจตาย

ตัวอย่าง "แลหนามจี้วาคทั่วตัวเขา เขาเจ็บปวดนักหนาคั่งใจเขาจะขาดตายแล"

(ไทร./น.16)

ข. เปรียบความรู้สึกของทารกในท้องแม่ว่าเจ็บเนื้อตัวคั่งคนถูกขังในไหอันคับแคบ

ตัวอย่าง "แต่กุนารนั้นอยู่ในห้องแม่ บหอนจะไคหายใจเขาออกเลย บหอนจะไค
เหยียดคั่นปี่ออกคัง เราทานหังหลายนี้สักคียบหนึ่งเลย แลกุนารนั้นจับเนื้อ
ตัวคังคนอันทานซังไว้ในไคอันคัมแคบหนักหนา"

(ไตร./น.38)

ค. เปรียบความรู้สึกของทารกที่อยู่ในห้องแม่ขณะเมื่อแม่เดินหรือนอนหรือพลิกตัว
ว่าเจ็บราวกับจะตาย เหมือนลูกเนื้อทรายเพิ่งเกิดใหม่ที่อยู่ในมือคนเมาเหล้า หรือคังลูกงูที่
หมองูเอาไปเล่น

ตัวอย่าง "ฉิแลวเมื่อแม่เดินไปก็คิ นอนก็คิ ฟันคนก็คิ กุนารอยู่ในห้องแม่นั้น
ไคจับเพียงจะตาย แลคคังลูกเนื้อทรายอันเพิ่งออก แลยบระหอย
ในมือคนอันเมาเหล้า ฉิมนี้ คัจคังลูกงูอันหมองูเอาไปเล่นนั้นแล"

(ไตร./น. 38)

ง. เปรียบความรู้สึกของทารกขณะเมื่อออกจากห้องแม่ว่าเจ็บปวดคังข้างที่ถูกเข็น
ออกจากประตูแคบ ๆ หรือคังคนคนรักที่ถูกกุกเขาทับ

ตัวอย่าง "เมื่อกุนารนั้นคลอคออกจากห้องแม่ แลไปบมีพันคน คนเข็นนั้นแล
จับมือจับคนหนักหนา คัจคังข้างสารอันทานรักทานเข็นออกจากประตู
ลิกษอันนอยนั้น แลคคิตัวออกยากลำบากนั้น ฉิมคังนั้น คังคนผู้อยู่ใน
นรก แลกูเขอันช้อคังโคยบรพค บิมแลเหง แลคคิมนั้นแล"

(ไตร./น.39)

3.5.8.4 ความรู้สึกกระหายน้ำ

เปรียบความรู้สึกของเปรตที่ไม่ได้กินน้ำมาเป็นเวลานานว่ากระหายน้ำคังจะขาด
ใจตาย

ตัวอย่าง "แลเปรตนั้นอยากน้ำหนักหนาคังใจเขาจะขาด"

(ไตร./น.32)

3.5.9 เปรียบเทียบความงาม

- 3.5.9.1 ความงามของบัลลังก์พระมหากษัตริย์
- 3.5.9.2 ความงามของปราสาท
- 3.5.9.3 ความงามของเมืองนาคคราช
- 3.5.9.4 ความงามของหนทาง
- 3.5.9.5 ความงามของร่างกายและส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย
- 3.5.9.6 ความงามของรัศมี
- 3.5.9.7 ความงามของชาติพิภย

3.5.9.1 ความงามของบัลลังก์พระมหากษัตริย์

เปรียบเทียบบัลลังก์พระมหากษัตริย์วางงามราวกับเขาไกรลาส

ตัวอย่าง "บัลลังก์พระมหากษัตริย์พิงฝ้ายบุรพาหิคลีบสามวา ภูมิศรีทวารพยายาม...
อิฐประภักเขจรหายปูนมีถองถวน เมื่อทาปูนแต่ยอดแถมถึงดิน สูงใหญ่
วางงามดังเขาไกรลาส"

(จารึก 2./น.33)

3.5.9.2 ความงามของปราสาท

เปรียบเทียบปราสาท (ของพระอนุชาธรรมิกราช) วางงามราวกับไพชยนต์ปราสาท

ตัวอย่าง "ท่านพระอนุชาธรรมิกราชให้ท่านแปลงปราสาทอันหนึ่งแลประดับงามคือนักหนา
มีจักอุปมาไปตั้งไพชยนต์ปราสาทนั้นตายแล"

(จารึก 2./น.141)

3.5.9.3 ความงามของเมืองนาคคราช

เปรียบเทียบเมืองนาคคราชวางงามดังสวรรค์ชั้นไตรทริงษ์

ตัวอย่าง "ในโตเชาพระหิมพานต์กว้างได้ 500 โยชน์ เป็นเมืองแห่งนาคราช
จำพวกหนึ่งอยู่แห่งนั้น และมีแก้ว 7 ประการ เป็นแผ่นดินงามดังไตรศรีษ
อันเป็นที่อยู่แห่งพระอินทร์เจ้านั้นแล"

(ไตร./น.24)

3.5.9.4 ความงามของหนทาง

เปรียบเทียบทางวางนาคหนทางในเมืองสวรรค์

ตัวอย่าง "นิจักเปรียบไป กุหนทางนั้น งามดังหนทางในเมืองฟ้า"

(จาริก 62./น.141)

3.5.9.5 ความงามของร่างกายและส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย

ก. เปรียบเปรตว่ามีตัวเหมือนมหาพรหมและงามดังทอง

ตัวอย่าง "แลเปรตจำพวกหนึ่งมีตัวดังมหาพรหม แลงามดังทอง"

(ไตร./น.27)

ข. เปรียบพระโพธิสัตว์และผู้หญิง (ในอุทรกฐทวีป) งามมีผิวงามดังทอง

ตัวอย่าง "ตัวแห่งพระโพธิสัตว์เจ้านั้นเรื่องงามดังทอง"

(ไตร./น.40)

"แลมีผู้หญิงอันอยู่ในแผ่นดินนั้นงามทุกคน รูปทรงเขานั้น บมีคำ บมีพี
บมีนอม บมีขาว บมีคำ สีสันบุรุษ งามดังทองสุกเหลือเรื่อง"

(ไตร./น.44)

ค. เปรียบนาคตัวเมียว่านรมิตกายงามดังเทพธิดา

ตัวอย่าง "นินาคตัวเมียจะนิมิตรตนให้งามดังนางเทพธิดาอักษรก็ได้แล"

(ไตร./น.25)

ง. เปรียบผู้ตามเสด็จพระมหากษัตริราชไปในอากาศว่างเหมือนเทพยดาซึ่งเป็นบริวารของพระอินทร์

ตัวอย่าง "และฝูงคนทั้งหลายอันเป็นบริวารซึ่งไปคอยเสด็จพระมหากษัตริราชเจ้าในกลางอัมพรากาวันนั้น งามนักหนาตั้งเทพยดาทั้งหลายซึ่งเป็นบริวารแห่งสมเด็จพระอินทร์ราชิราชเจ้านั้นแล"

(ไตร./น.52)

จ. เปรียบผู้ชาย (ในอุตรกुरुทวีป) งามมีรูปโฉมงามดังหนุ่มอายุสี่สิบปี

ตัวอย่าง "อันว่าฝูงชายอันอยู่ในแผ่นดินอุตรกुरुทวีปนั้น โสครูปโฉมโฉมพรรณเขา นั้น งามคิ่งขาวหนุ่มน้อยไคยี่สิบปี"

(ไตร./น.44)

ฉ. เปรียบสร้อยคอราชสีห์ว่างามคิ่งพาดควยผาแดงคาแสนคำลึงทอง

ตัวอย่าง "ศรราชสีห์นั้นมีสร้อยคออันอ่อนคิ่งนั้น งามคิ่งทานเอาผาแดงอันมีคำ ไคแสนคำลึงทอง แลเอามาพาดเหนือคนไกรสรสีห์นั้น"

(ไตร./น.21)

ช. เปรียบลำแข่งและลำขาของยูหิง (ในอุตรกुरुทวีป) ว่างามคิ่งลำกล้วยทอง

ฝาแฝด

ตัวอย่าง "แลมีลำแข่งลำขานั้นงามคิ่งลำกล้วยทองฝาแฝดนั้นแล"

(ไตร./น.44)

ญ. เปรียบแกมยูหิง (ในอุตรกुरुทวีป) ว่างามคิ่งแกลงเอาแบ่งผัด

ตัวอย่าง "แลสองแกมเขานั้นใ้ งามเป็นนวลคิ่งแกลงเอาแบ่งผัด"

(ไตร./น.44)

3.5.9.6 ความงามของรัศมี

ก. เปรียบรัศมีของพระบรมธาตุว่างามคิ่งกงเกวียนแก้ว และราวกับดาว

ตัวอย่าง "พระเป็นเจ้าลงมาตรวจรอบพระสุวรรณเจดีย์ รัศมีกระเสี้ยกงามนักหนา...
คังกงเกวียนแก้ว"
 (จารึก 2./น.34)

"ซุนนี่พระมหาธาตุเจ้าสองลูกเรื่อง.....คังทาว คอยเสด็จไปกลาง
 ทาวกอน"
 (จารึก 2./น.35)

ข. เปรียบเทียบของกงจักรแก้ววางมคังพระจันทร์ขึ้นโคจรรอบเขาสิเนรุราช

ตัวอย่าง "จิงกงจักรแก้วนั้น ก็ผันเหาะพุ่งขึ้นไปเบื้องบนอากาศ และมีรัศมีคังพระจันทร์
พุ่งขึ้นแควเขาพระสิเนรุราชนั้น"
 (ไตร./น.65)

3.5.9.7 ความงามของผาทิพย์

เปรียบผาทิพย์วางมคังเกิดมาจากตนกัลปพฤกษ์ในอุตรกฐทวีป

ตัวอย่าง "อันว่าผานั้นมีพรรณอันงามประคัจ เกิดมาแควตนกัลปพฤกษ์อันมีในอุตรกฐทวีปนั้น"
 (ไตร./น.75)

3.5.10 เปรียบเทียบความอ่อน

- 3.5.10.1 ความอ่อนของหญ้า
- 3.5.10.2 ความอ่อนของเนื้อหนัง
- 3.5.10.3 ความอ่อนของศิลา
- 3.5.10.4 ความอ่อนของแผ่นดิน

3.5.10.1 ความอ่อนของหญ้า

เปรียบเทียบ (ในอุตรกฐทวีป) ว่าอ่อนคังสำลี

ตัวอย่าง "แลที่นั้นมีหญ้านอ่อนคังสำลี"

(ไตร./น.45)

3.5.10.2 ความอ่อนของเนื้อหนัง

- ก. เปรียบเทียบเนื้อหนังของนางแก้วว่าอ่อนดั่งสำลีชุบน้ำมันโค

ตัวอย่าง "นางแก้วมีพระพักตร์เกลี้ยงเกลาหมดไสงามนักหนา แลเนื้อแลหนังนั้นอ่อนดั่งสำลีอันทานสะพัดไคระรอยกาย แลรูปเปรียบประโคจามจรีอันไสงามนักหนา"

(ไตร./น.66)

- ข. เปรียบเทียบเนื้อของเทพยดาว่าอ่อนดั่งคอกบัวที่เอาไปตากแดดแล้วเอามาแช่น้ำ

ตัวอย่าง "เหตุว่าเนื้อของเทพยดานั้นอ่อน อุปมาดั่งคอกบัวแล้วแลเอาไปตากไว้หน้าศิลาเมื่อแดดร้อนแล้ววันหนึ่งย้งคำ แลเอามาแช่น้ำโลา แมนวาแขไว้นานเท่าใด ๆ ก็ อื่นว่าคอกบัวนั้นก็มีอาจคืนสดชื่นมาดั่งเก่าเลย"

(ไตร./น.107)

3.5.10.3 ความอ่อนของศิลา

- ก. เปรียบเทียบศิลาวาอ่อนดั่งหนังเหนียว

ตัวอย่าง "เมื่อจับดูได้ ศิลานั้นอ่อนดั่งหนังเหนียว"

(ไตร./น.97)

- ข. เปรียบเทียบศิลาวาอ่อนดั่งฟูกผ้า และดั่งหงอนราชหงษ์ทอง

ตัวอย่าง "แลไตคนนั้นมีศิลาแก้วอันหนึ่งชื่อมัททุกิมพล โดยรีไค 480000 วา โดยกว้างไค 400000 วา โดยหนาไค 120000 วา แดงเข้ม แดงฉ้นดั่งคอกสะเอง แลอ่อนดั่งฟูกผ้า อ่อนดั่งหงอนราชหงษ์ทอง"

(ไตร./น.103)

¹ หนังเหนียว คือ หนังอีเห็น ซึ่งเป็นสัตว์สี่เท้าชนิดหนึ่งในจำพวกชะมด

3.5.10.4 ความอ่อนของแผ่นดิน

เปรียบเทียบดินว่าอ่อนคั่งฟูกว่า

ตัวอย่าง "แผ่นดินนั้นเป็นแผ่นดินทอง พรายงามราวหนักหนาคั่งหน้ากลอง แลอ่อนคั่งฟูกว่า"

(ไตร./น.94)

3.5.11 เปรียบเทียบความคม

3.5.11.1 ความคมของขอบใบบัวในนรก

3.5.11.2 ความคมของเล็บมือของเปรตผู้หญิง

3.5.11.1 ความคมของขอบใบบัวในนรก

เปรียบใบบัวเหล็กแดงในนรกว่ามีขอบคมตึงคมมีค

ตัวอย่าง "แลใบบัวนั้นเพ็ชรยอมเหล็กแดงเป็นคมรอบนั้นคึงคมมีค"

(ไตร./น.12)

3.5.11.2 ความคมของเล็บมือของเปรตผู้หญิง

เปรียบเล็บมือของเปรตผู้หญิงว่าคมตึงมีคกรท

ตัวอย่าง "แลเปรตผู้หญิงจำพวกหนึ่งเล่า เพ็ชรยอมมีเล็บมืออันใหญ่ยาว แลคมตึงมีคกรทนั้น ยอมเอาเนื้อแลหนังของตนเองกินทุกเมื่อแล"

(ไตร./น.29)

3.5.12 เปรียบเทียบความเร็วและความนาน

3.5.12.1 ความเร็วในการเห็นและความเร็วของลมที่พัด

3.5.12.2 ความนานของระยะเวลาหนึ่งกัลป์

3.5.12.1 ความเร็วในการเห็นและความเร็วของลมที่พัด

ก. เปรียบเทียบความเร็วในการเห็นว่าเห็นเร็วประมาณตึกนิ้วมือเดียว และเร็วถึงสายฟ้าแลบ

ตัวอย่าง "อันว่า เขาแลเห็นตึกนั้นก็ดี บมิไค้เห็นอยู่นาน แลเห็นเร็วประมาณ ตึกนิ้วมือเดียวได้ เห็นปานถึงสายฟ้าแลบคอบเดียวได้"

(ไตร./น.18)

ข. เปรียบเทียบในอเวจีจนกว่าพัดเร็ว อุปมาตั่งนทที่จับอยู่บนกิ่งไม้ ครั้นนทบินไป แลก็บังเห็นเงานกตกอยู่ที่พื้นดิน

ตัวอย่าง "ลมพัดเอาเขาไปพลันนท นี้จะอุปมาคุณทว่าหนึ่งจับต้นไม้อันสูง แลสูง เหาไค้ก็ดี ครั้นว่านทนั้นบินไปจากต้นไม้ นั้น ครายไค้ยังเห็นเงานกตกอยู่ที่กลางดินนั้นพร้อมกัน บมีทันรู้ว่าอันก่อนอันหลังนั้น แลมีฉันไค้ คนอันจากอเวจีอยู่ในจักรวาทอันไฟใหม่นั้น แลไปอยู่ในอเวจีอันอันไฟใหม่บมีถึง คัจจังเงานกแล"

(ไตร./น.20)

3.5.12.2 ความนานของระยะเวลาหนึ่งกัลป์

เปรียบเทียบระยะเวลาหนึ่งกัลป์ว่านานเท่ากัระยะเวลาที่เทวคาเอาฉาที่พย้ออนตั้งควันไผ่มาควาคูเขา ซึ่งสูง 1 โยชน์และกว้าง 3 โยชน์ จนภูเขาราบเรียบเสมอพื้นดิน

ตัวอย่าง "ฝูงสัตว์อันเกิดในมหาอวีจันรทนั้นทนทุกขเวทนาด้วยหึ่งนานสิ้นกัลป์หนึ่ง จึงพัน แลกลับหนึ่งนั้นชาหึ่งนานประมาณเท่าไค้แล้ว แลจะนับด้วยปีแลเดือนโสมมิอาจนับไค้ เทาเวไนวแต่จะอุปมาไทรว่า ยังมีภูเขอันหนึ่ง โดยสูงไค้โยชน์หนึ่ง โดยรอบเขานั้นไค้สามโยชน์ แลถึงรอยปีมีเทพยคาคนหนึ่งเอาฉาที่พย้ออนตั้งควันไผ่มาควาคูเขา แลแลควาเมื่อไค้ภูเขานั้นราบเพียงแดนดิน จึงเรียกวาสิ้นกัลป์หนึ่งแล"

(ไตร./น.19)

3.5.13 เปรียบเทียบขนาดของสิ่งต่าง ๆ

3.5.13.1 สิ่งที่มีขนาดใหญ่

3.5.13.2 สิ่งที่มีขนาดกลาง

3.5.13.3 สิ่งที่มีขนาดเล็ก

3.5.13.4 ความสูง

3.5.13.5 ความลึก

3.5.13.1 สิ่งที่มีขนาดใหญ่

ก. เปรียบพระศิวาธาตุ และลูกหว้าในป่าหิมพานต์ว่าใหญ่เท่ากลองใหญ่

ตัวอย่าง "ดูพระศิวาธาตุ.....ปริมาณเท่ากลองเงินอันใหญ่"

(จารึก 2./น.34)

"ลูกหว้านั้น โดยใหญ่เท่ากลองอันใหญ่"

(ไตร./น.126)

ข. เปรียบลำเบ็ท (ในนรก) ว่าใหญ่เท่าลำตาล

ตัวอย่าง "ลำเบ็ทนั้นใหญ่เท่าลำตาล"

(ไตร./น.15)

ค. เปรียบหนามหวาย (ในนรก) ว่าใหญ่เท่าจอบ

ตัวอย่าง "แม่น้ำนั้นมีลำหวาย เครือหวายพันไปมา มีหนามอันใหญ่เท่าจอบ"

(ไตร./น.12)

ง. เปรียบหมา (ในนรก)-และนก (ในป่าหิมพานต์) ว่าตัวใหญ่เท่าช้างสาร

ตัวอย่าง "หมาฝูงนั้นใหญ่เท่าช้างสารทุกตัว"

(ไตร./น.13)

"นกกลางตัวใหญ่เท่าช้างสาร"

(ไตร./น.127)

- จ. เปรียบคอกบัวหลวง (ในนรก) ว่าใหญ่เท่ากงเกวียน
ตัวอย่าง "คอกบัวหลวงคองใหญ่เท่ากงเกวียน" (ไตร./น.24)
- ฉ. เปรียบหม้อเหล็กแดง (ในนรก) และเปรต ว่าใหญ่เท่าภูเขา
ตัวอย่าง "นรกนั้นมีหม้อเหล็กแดงอันใหญ่เท่าภูเขาอันใหญ่หลายนัก" (ไตร./น.14)
"ยังมีฝูงเปรตจำพวกหนึ่งมีตนนั้นใหญ่เท่าภูเขา" (ไตร./น.32)
- ช. เปรียบนก (ในป่าหิมพานต์) ว่าตัวใหญ่เท่าเรือ
ตัวอย่าง "นกกลางตัวใหญ่เท่าข้างสาร ลางตัวใหญ่เท่าเรือ" (ไตร./น.127)
- ฌ. เปรียบแก้ว (ของโศติกเศรษฐี) ว่าลูกใหญ่เท่าแฉ่งโม
ตัวอย่าง "เศรษฐีจึงเอาแก้วดวงหนึ่งเท่าลูกแฉ่งโมลูกใหญ่ แลณาค้าแก้วดวงนั้น บมิไคเลย เศรษฐีจึงถวายแกสมเด็จพระบาทพระเจ้าพิมพิสาร" (ไตร./น.84)
- ฎ. เปรียบขนุน (ในอุตรกुरुทวีป) ว่าใหญ่เท่าไทรหรือเท่าละออม
ตัวอย่าง "คือว่าขนุนนั้นได้ ลางลูกใหญ่เท่าไทร ลางลูกเท่าละออม" (ไตร./น. 44)
- ฏ. เปรียบอ้อย (ในป่าหิมพานต์) ว่าลำใหญ่เท่าลำหมาก
ตัวอย่าง "เทพยดาจำพวกเอาอ้อยอันหวาน แลหอม แลมีไอซารอันอุดม แลมีลำเท่าลำหมาก เอามาแต่ป่าหิมวันต์ เป็นกระยาเสวยทุกวัน" (ไตร./น.71)

ฎ. เปรียบกล้วย (ในป่าหิมพานต์) ว่าลูกใหญ่เท่าเงาข้างสาร
ตัวอย่าง "นอกป่าอโยธยนั้นมีป่ากล้วย มีลูกเท่าเงาข้างสาร"

(ไตร./น.129)

3.5.13.2 สิ่งที่มีขนาดกลาง

เปรียบพระมหาธาตุว่ามีขนาดปานกลางเท่าเมล็ดข้าวสารหักครึ่ง
ตัวอย่าง "ท่านเอาพระมหาธาตุเจ้าสององค์มาแต่เมืองบน องค์หนึ่งรวมเท่า
เมล็ดข้าวสารหักครึ่ง"

(จารึก 106./น.127)

คำว่า รวม ในที่นี้หมายถึง ขนาดกลาง ¹

3.5.13.3 สิ่งที่มีขนาดเล็ก

ก. เปรียบปากของเปรตว่าเล็กเท่ารูเข็ม
ตัวอย่าง "เปรตกลางจำพวกตัวเขาใหญ่ ปากเขาน้อยเท่ารูเข็มนั่นก็มี"

(ไตร./น.27)

ข. เปรียบตาของกาลกัญชกาสุรวาเล็กเท่าตาปู
ตัวอย่าง "อันว่ากาลกัญชกาสุรนั้นมีตนสูงโตถึงคาพยุต 1 คนนาควยวามนุษย์
นั้นโต 2000 วา และมีตัวนั้นผอมนักหนา มาตราว่าเนอนอยหนึ่งกัศ
เล็กคนอยหนึ่งกัศ หามีโตในตัวของเขาเหล่านั้น และตัวเขานั้นตั้งไม้อันหนึ่งนั้นแล
มีตาอันน้อยดังตาปู"

(ไตร./น.33)

¹ ดูที่คำว่า รวม , หน้า 268.

3.5.13.4 ความสูง

ก. เปรียบเปรตว่าตัวสูงเท่าลำตาล

ตัวอย่าง "เปรตจำพวกหนึ่งมีทนต์ใหญ่สูงเพียงลำตาล"

(ไตร./น.29)

ข. เปรียบกองแก้วสัตตะพิชรัตน์ะว่าสูงเท่ากองลูกตาล

ตัวอย่าง "กองแก้วสัตตะพิชรัตน์ะเต็มปากขุม และสูงขึ้นตั้งทานกองลูกตาลไว้นั้นแล"

(ไตร./น.80)

3.5.13.5 ความลึก

เปรียบคูนว่าลึกใค้ชั่วลำตาล

ตัวอย่าง "แลมีคูล้อมรอบ โดยลึกใค้ชั่วลำตาลหนึ่ง"

(ไตร./น.33)

3.5.14 เปรียบลักษณะของสิ่งต่าง ๆ

3.5.14.1 ลักษณะของกลละ

3.5.14.2 ลักษณะของสายสะคือทารก

3.5.14.3 ลักษณะใบหน้าของคนในทวีปต่าง ๆ

3.5.14.4 ลักษณะของจักรวาท 3 จักรวาทที่อยู่ใกล้เคียง

3.5.14.1 ลักษณะของกลละ¹

เปรียบกลละเมื่อมีอายุ 7 วัน ว่ามีลักษณะเหมือนน้ำล้างเนื้อ ต่อมาอีก 7 วัน มีลักษณะขนเหมือนตะกั่วหลอมเหลว ต่อมาอีก 7 วัน มีลักษณะเป็นตุ่มเหมือนหูค

¹ กลละ หมายถึง เซล

ตัวอย่าง "ฉิรุปัญจะเกิดเป็นชายก็ดี เป็นหญิงก็ดี เกิดมีอาทิแต่เป็นกละนั้น
 โดยใหญ่แต่ละวันแลน้อย ครั้นถึง 7 วัน เป็นคังนำล่างเนื้อนั้น
 เรียกว่า อัมพุทะ อัมพุทะเป็นโคยใหญ่ไปทุกวารได้ ครั้นถึง 7 วาร
 ชนเป็นคังตะกั้วอันเขมออยู่ในหม้อ เรียกว่า เปลี เปลีนั่นคอยใหญ่ไป
 ทุกวาร ครั้นถึง 7 วัน เป็นคุมออก 5 แห่ง คังหุคันั้น เรียกว่า
 ปัญจสาชาหุค"

(ไตร./น.38)

3.5.14.2 ลักษณะของสายสะดือทารก

เปรียบสายสะดือทารกวางกลมเหมือนสายกานบัวที่ช่ออุบล

ตัวอย่าง "อันว่าสายสะดือแห่งกุมารนั้น กลวงคังสายกานบัวอันมีช่อว่าอุบล"

(ไตร./น.38)

3.5.14.3 ลักษณะใบหน้าคนในทวีปต่าง ๆ

เปรียบใบหน้าคนในชมพูทวีปว่ามีลักษณะเหมือนคุมเกวียน ใบหน้าคนในบูรพวิเท-
 ทวีปว่ามีลักษณะเหมือนเคียนเพ็ญ และกลมคังหน้าแวน ใบหน้าคนในอุตรกภูทวีปว่ามีลักษณะเป็น
 สีมุม เหมือนแกล้งฉาดให้เป็นที่เหลือง และเปรียบใบหน้าคนในอมรโคยานทวีปว่ามีลักษณะ
 เหมือนเคียนแรมแปดคำ

ตัวอย่าง "คนอันอยู่ในแผ่นดินชมพูทวีปอันเราอยู่นี้ หน้าเขาคังคุมเกียนแล ผู้คน
 อันอยู่ในบูรพวิเทหะ หน้าเขาคังเคียนเพ็ญแลกลมคังหน้าแวน ผู้คนอัน
 อยู่ในอุตรกภูนั้น แลหน้าเขาเป็นสีมคมคังคังทาดให้เป็นที่เหลือง
 ผู้คนอันอยู่ในอมรโคยานทวีปนั้น หน้าเขาคังเคียนแรมแปดคำนั้นแล"

(ไตร./น.41)

3.5.14.4 ลักษณะของจักรวาท 3 จักรวาทที่อยู่ใกล้กัน

เปรียบจักรวาท 3 จักรวาทที่อยู่ใกล้กันว่าเหมือน (ล้อ) เกวียน 3 เล่ม ซึ่งอยู่
 ใกล้กัน หรือเหมือนบาตร 3 ลูก ซึ่งคว่ำไว้ใกล้กัน

ตัวอย่าง "อันว่าโลกันตนรคนั้นมีดังนี้ ฝูงจักรวาททั้งหลายนี้แล 3 อัน อยู่ใกล้กัน
ตั้งเกียน 3 อัน แลวางไวขวางกัน คังมาตร 3 ลูก อันว่าไว้ใกล้กันนั้น"

(ไตร./น.17)

3.5.15 เปรียบเทียบกริยาอาการของคนในรก

เปรียบเทียบคนทรกที่มีบาดแผลและคืบไปมาเพราะความแสบ เมื่อถูกน้ำเค็มว่ามี
อาการเหมือนปลาที่ถูกคืบนมก

ตัวอย่าง "น้ำนั้นเค็มนักหนา แลแสบเนื้อแสบคนเขาแสนสาหัส คืบไปมาคังปลา
อันคนที่คืบนมกนั้น"

(ไตร./น.12)

3.5.16 เปรียบเทียบสภาพ

- 3.5.16.1 สภาพของทารกในท้องแม่
- 3.5.16.2 สภาพของทารกเมื่อออกจากท้องแม่
- 3.5.16.3 สภาพของเทวดาและพรหม
- 3.5.16.4 สภาพของฝูงนกที่กลุ่มรวมกันกินนารีผล
- 3.5.16.5 สภาพของคนในรกที่ถูกลงโทษ

3.5.16.1 สภาพของทารกในท้องแม่

เปรียบเทียบทารกเมื่ออยู่ในท้องแม่ว่ามีสภาพเหมือนลิงนั่งจับเจ้าอยู่ในโพรงไม้ขณะฝนตก

ตัวอย่าง "เบื้องหลังกุมารนั้นคอกหนึ่งท้องแม่ แลนั่งของอยู่ในท้องแม่ แลกำมือทั้ง
สองข้างคอกหัวเขาคิ้ว คิ้วหัวเขทั้งสอง เอาหัวไว้เหนือหัวเขา เมื่อนั่ง
อยู่นั้น เลือดแลน้ำเหลืองย่อยเต็มคน จะหยดทุกเมื่อแล คูกจึงถึงเมื่อ
ฝนตก แลนั่งกำมือเขาเจ้าอยู่ในโพรงไม้นั้นแล"

(ไตร./น.38)

3.5.16.2 สภาพของทารกเมื่อออกจากท้องแม่

เปรียบทารกเมื่อจะออกจากท้องแม่ว่ามีสภาพเหมือนคนในนรกที่ถูกจับหัวหย่อนลงใน
ขุมนรกที่ลึกรอยวา

ตัวอย่าง "คนผู้อยู่ในท้องแม่อีก เมื่อถึงจักคลอดนั้นก็กลายเป็นลมในท้องแม่นั้น
สิ่งหนึ่ง พัดให้ตัวกุมารนั้นขึ้นเหนบน คุดังอยู่บนรกอันยมพะบาลกุมตื่น
แลหย่อนหัวลงในขุมนรกอันลึกไครอยวาแล"

(ไตร./น.38)

3.5.16.3 สภาพของเทวดาและพรหม

เปรียบสภาพของเทวดาและพรหมที่อยู่กันอย่างเบียดเสียดบนสวรรค์ว่ามีสภาพเหมือน
แป้งยัดขนาน

ตัวอย่าง "เมื่อไฟไหม้คั้งนั้น ฝูงเทพดาแลพรหมทั้งหลาย เทียรยอมหนีขึ้นไปสู่
ชั้นบนที่ไฟไหม้มิถึง แลเทียรยอมเบียดเสียดกันอยู่คุดังแป้งยัดขนาน
นั้นแล"

(ไตร./น.135)

สำนวนเปรียบเทียบกับ แป้งยัดขนาน ตามตัวอย่างนี้ ปัจจุบันใช้ว่า ยัดทะนาน เช่น
กินยังกับยัดทะนาน หรือ แน่นยังกับยัดทะนาน มีความหมายว่า "กินมาก แน่นมาก"

3.5.16.4 สภาพฝูงนกที่กลุ่มรวมกันกินนารีผล

เปรียบฝูงนกที่กลุ่มรวมกันกินนารีผลว่ามีสภาพเหมือนหมีกินผึ้ง

ตัวอย่าง "ถัดนั้นไปมีป่าไม้นารีผล แลว่าลูกไม้นั้นงามนักดังสาวอันพึงใหญ่ไค้สืบหาก็
แลฝูงผู้ชายไค้เห็นก็มีใจรักนัก ครั้นว่าตกลง ฝูงนกกกลุ่มกินคั้งหมีกินผึ้ง"

สำนวนเปรียบว่า หมีกินผึ้ง นี้ปัจจุบันยังคงมีใช้ แต่ใช้เปรียบในลักษณะที่ต่างจากสมัย
ก่อน กล่าวคือ จะเปรียบกับการบน ว่า บนเป็นหมีกินผึ้ง

3.5.14.5 สภาพของคนในนรกที่ถูกลงโทษ

ก. เปรียบคนในนรกที่ถูกขวากเหล็กเสียบว่ามีสภาพเหมือนปลาที่ถูกเสียบ

ตัวอย่าง "เมื่อขวากเหล็กยอกคนเขาอยู่ตั้งท่านเสียบปลานั้นแล"

(ไตร./น. 12)

ข. เปรียบคนในนรกที่ถูกยมบาลเอาหอกชนิกไลแทงว่ามีสภาพเหมือนใบทองแห้ง

ที่ถูกสับ

ตัวอย่าง "ยมบาลเอาหอกชนิกไลแทงไลพุ่งเขาทั้งหลายหลายที่ ก็ถูกบาดเจ็บ
ทั่วตัวคนผู้นั้นหลายแห่ง คัจฉังใบทองแห้งตั้งท่านเอามาสับให้เหลก
นั้นแล"

(ไตร./น. 14)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย